

castellum

VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE

www.waldack.be/castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
JAARGANG XXI – NR. 3 – SEPTEMBER 2004

castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

BESTUUR

- Erevoorzitter: **Jonkheer de Pessemier 's Gravendries,**
Slot van Laarne, 9270 Laarne
- Voorzitter: **Marcel Meys,**
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. 09 367 55 06
- Secretaris: **André Van De Sompel,**
Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. 09 367 83 54
- Penningmeester: **Lieven Hanselaer,**
Koffiestraat 61, 9270 Kalken
- Bibliothecharis: **Antoon Afschrift,**
Brandemanstraat 93, 9270 Laarne
- Redactiesecr.: **Eric Balthau,**
Termstraat 80, 9270 Laarne
- Leden **Dirk Clerick,**
Nerenweg 72, 9270 Kalken
Luc De Ruyver,
Apostelhuizen 8a, 9270 Kalken
Johan R.J. De Wilde,
Varensbos 29, 9920 Lovendegem
Felix Waldack,
J. Van De Veldestraat 7, 9270 Kalken,
tel. & fax 09 367 80 92 - e-mail: felix@waldack.be

Verantwoordelijke uitgever:
Marcel Meys,
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

EDITORIAAL

Het wonder is terug geschied, het nieuwe nummer van ons tijdschrift is terug van de persen gerold. Wie betrokken is bij de redactie van het tijdschrift wordt het stilaan gewoon. De jaarplanning die bestuur en redactie opstellen, kan wegens allerlei omstandigheden niet gehaald worden. Zo planden we artikels over het interieur van de kerk van Kalken, over de eerste autobezitters in Kalken, over de familie de Schouteete, eigenaars van het kasteel van Laarne in de eerste helft van de 17de eeuw, over de pastoors van Laarne van de Middeleeuwen tot vandaag, over de visitaties van bisschop Antoon Triest (1621-1657) aan Laarne, over lijkschouwingen in de 17de en 18de eeuw, etc. Niets van dat alles. In het eerste artikel gaat Eric Balthau in op een proces tussen o.a. de schepenen van Kalken en van Laarne tegen de hoofdschepenen van het Land van Dendermonde in 1432. Meteen wordt ook duidelijk hoe de overlegstructuren verliepen tussen de lokale overheid en de hogere overheden in de 15de eeuw. Het onderwerp, het behoud van de lokale autonomie, zal sommigen misschien doen terugdenken aan de discussies rond de fusie van de gemeenten in het midden van de jaren '70. Aan de hand van een brief die enige tijd geleden aan onze vereniging werd bezorgd, kon Antoon Afschrift het verhaal van soldaat Raymond Van Laere reconstrueren bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog tijdens de maanden augustus tot oktober 1914. Door intensief zoekwerk kon de kleinzoon van Raymond Van Laere, die sneuvelde begin oktober 1914 en tot vandaag als vermist bekend stond, na meer dan 90 jaar het graf van zijn grootvader terugvinden. De vele illustraties bij het artikel maken het verhaal van Raymond Van Laere en zijn familie ongetwijfeld zeer herkenbaar. Dat het voorliggend nummer daardoor wat lijviger is uitgevallen dan anders, zal wellicht niemand betreuren.

Meteen heeft u ook een idee wat u in de volgende nummers kan verwachten. Het bestuur doet er alles aan om originele onderwerpen aan te snijden. Ook onze leden kunnen hierbij een actieve inbreng hebben door onderwerpen of activiteiten te suggereren. Wie verder gaat en zelf enig onderzoek wil doen, over de eigen familie of gemeente, kan uiteraard rekenen op alle mogelijke hulp van het bestuur. Daartoe staat o.a. de uitgebreide bibliotheek van onze vereniging te beschikking die regelmatig kan geraadpleegd worden.

Uiteraard zit ook het bestuur niet stil. Op zondag 12 september waren we met een infostand aanwezig op de *Open Monumentdag* in de Kalkense meersen. Bovendien heeft onze vereniging opnieuw haar actieve medewerking verleend aan de organisatie van deze dag, o.a. door een rondleiding van onze secretaris André Van De Sompel. In de loop van het jaar plannen we nog een voordracht, maar daarover later meer. Graag hadden we ook van onze leden vernomen of zij geïnteresseerd zijn in de organisatie van een één- of tweedaagse reis, of een bezoek aan een tentoonstelling. Ook willen we onze leden nog eens uitnodigen op de provinciale dag van de Vlaamse Vereniging voor Familiekunde op zondag 17 oktober 2004 die ons bestuurslid Felix Waldack organiseert in Kalken (zaal Breughel, Kalkendorp 28).

Het thema van deze ontmoetingsdag voor al wie zich met familiekunde bezig houdt, is *Fotografie: ideale start voor stamboomonderzoek en streekgeschiedenis*. Ook onze vereniging zal aanwezig zijn met een infostand.

Koken kost uiteraard geld. Tot onze spijt hebben we bij de verzending van het vorige nummer vastgesteld dat enkele leden nog altijd hun lidgeld voor 2004 niet betaald hebben. Mogen wij vragen dat zij hun lidgeld zo spoedig mogelijk in orde brengen ? Wie nog niet in orde was, vindt op de wikkel van het tijdschrift een markering in rode fluorstift, én een overschrijvingsformulier binnenin.

Het bestuur dankt u voor de medewerking en wenst u veel leesgenot.

Eric Balthau

OVER DE SUBVENCIE VAN ONSER GHEDUCHTEN HEERE ENDE PRINCE. EEN GESCHIL TUSSEN DE HOOFDSCHEPENEN VAN HET LAND VAN DENDERMONDE EN ENKELE LOKALE SCHEPENBANKEN IN 1432

Eric Balthau

De gecentraliseerde eenheidsstaat naar Frans model die België door de grondwet van 1831 werd, maakte komaf met de regionale en lokale autonomie van vóór 1795. Zo beperkte de provinciewet van 1836 een al te grote zelfstandigheid van de provincies ten opzichte van de centrale overheid. Een groot aantal politici bleef echter hardnekkig voorstander van een grote gemeentelijke autonomie die dan ook in de gemeentewet van 1836 en nog eens in de herziene gemeentewet van 1842 werd vastgelegd ¹. Het beklemtonen van de lokale politieke macht steunt echter op een traditie die teruggaat tot de late Middeleeuwen. Een proces uit 1432 tussen de schepenen van het Land van Dendermonde enerzijds en enkele lokale schepenbanken, waaronder die van Laarne en Kalken, toont aan dat ook in de 15de eeuw lokale bestuurders veel belang hechtten aan de lokale zelfstandigheid en aan inspraak in de beslissingen van de hogere overheid, in dit geval bij het heffen van belastingen.

Hoewel reeds vóór 1795 sommige van de huidige vormen van belasting bestonden (b.v. het onderscheid tussen directe en indirecte belastingen), gaat het huidige belastingwezen in essentie terug tot de Franse tijd (1795-1814). Zo werd in deze periode b.v. een begin van kadastrale belasting ingevoerd, te betalen door de grondeigenaars. De Vlaamse overheidsfinanciën in de Middeleeuwen ² berustten in eerste instantie op de inkomsten uit het oude domein (in natura en in geld) en uit het nieuwe domein (uit nieuw ontgonnen gronden, inpolderingen, de exploitatie van turfgronden en woeste gronden, boeten en confiscaties) van de graven van Vlaanderen. De indirecte belastingen, op het verbruik van consumptiegoederen, waren vooral in handen van de lokale overheden, in het bijzonder van de steden. Vanaf de 14de eeuw steunden de Vlaamse overheidsfinanciën echter steeds meer op leningen en beden. Ten gevolge van de uitbouw van de overheidsadministratie werd de vorst steeds meer verplicht om op regelmatige ogenblikken beroep te doen op de welwillendheid van zijn onder-

¹ TH. LUYKX, *Politieke geschiedenis van België. 1. Van 1789 tot 1944*, Amsterdam/ Brussel, 1977, p. 79-80 en 90.

² Een bevattelijke synthese van deze zeer omvangrijke materie geeft M. BOONE, Stedelijke fiscaliteit in de laatmiddeleeuwse Zuidelijke Nederlanden, *Tijdschrift voor fiscaal recht. Fiscofoon*, nr. 102, juni 1991, p. 122-135 en IDEM, Overheidsfinanciën in de Middeleeuwse Zuidelijke Nederlanden, *Tijdschrift voor fiscaal recht. Fiscofoon*, nr. 117, mei 1993, p. 105-115.

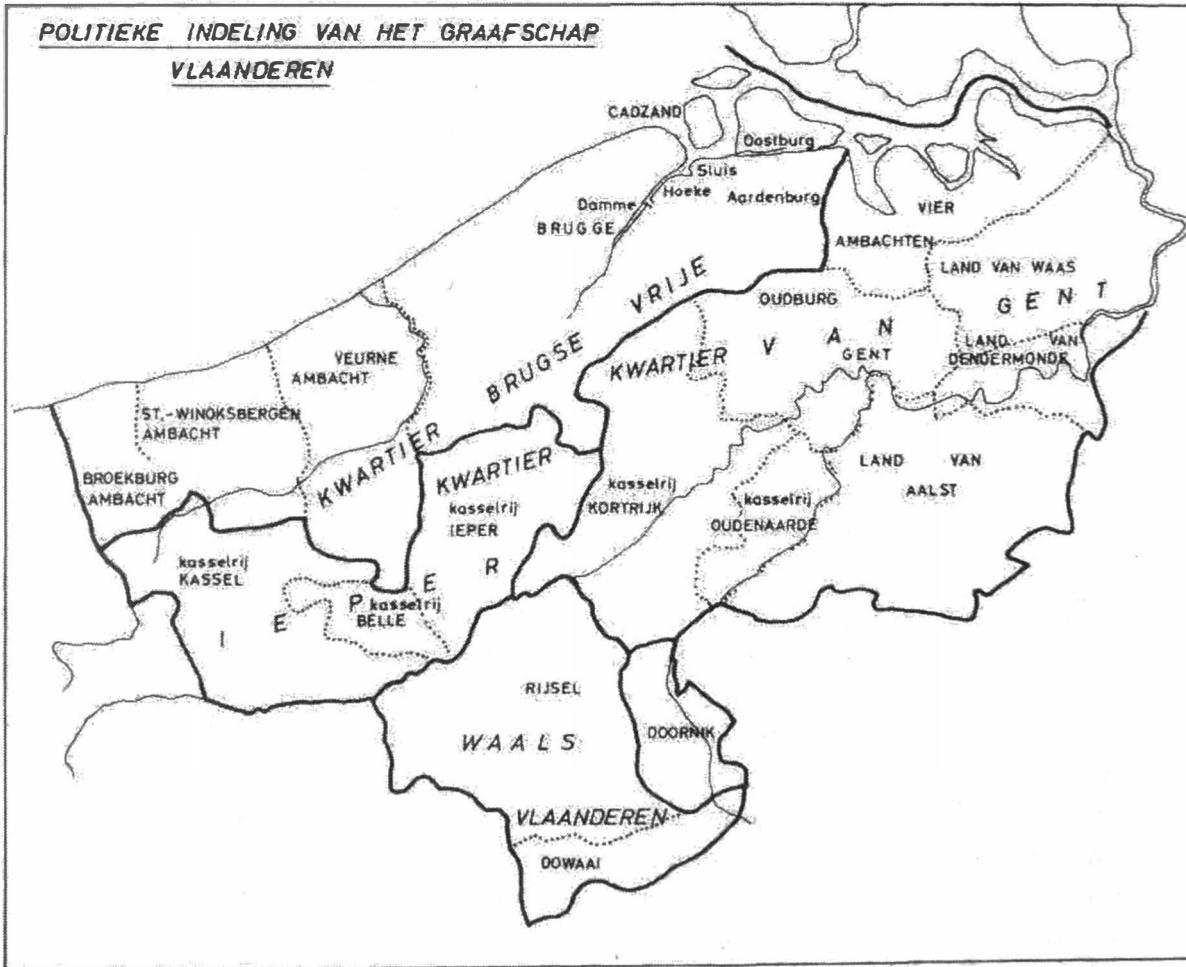

Fig. 1: De administratief-juridische indeling van het graafschap Vlaanderen in de late Middeleeuwen (uit W. BLOCKMANS, De volksvertegenwoordiging, o.c. , p. 108)

danen voor de goedkeuring van beden (*aide, hulpe of subventie*). Volgens A. Zoete hebben deze termen betrekking op *een vrijwillig door het gezamenlijk kollege van de Vier Leden, aan de vorst - op diens verzoek, omkleed met een motief- toegestaan bedrag, waarvan de verdere repartitie en inning aan bepaalde normen diende te beantwoorden*³. Hoewel beden in essentie teruggingen tot de financiële bijdrage van de onderdanen bij gevangenschap van de vorst, de ridderslag van de oudste zoon, het huwelijk van de oudste dochter en bij een kruistocht van de vorst, ging de vorst ook buiten dit traditionele feodale kader steeds meer zijn toevlucht nemen tot beden. In tegenstelling tot de huidige directe belastingen waren de beden geen permanente belasting die ook niet noodzakelijk jaarlijks werd geheven. Bovendien vertrok men niet van een procentuele heffing op elke belastingplichtige maar van een globaal bedrag dat het resultaat was van de onderhandelingen tussen de vorst en de volksvertegenwoordiging. Dat globale bedrag werd dan verdeeld of omgeslagen (vandaar de naam *repartitiebelasting* of *omslagbelasting*) over de lagere administratieve omschrijvingen, die ze op hun beurt verder verdeelden enz. tot uiteindelijk de belastingplichtige werd bereikt. Elke administratieve omschrijving, tot en met het laagste niveau van de eigenlijke belastingplichtige, kreeg dus een aandeel of quote, uitgedrukt in pro-milles, in een belastingsschijf op basis van een vaste schaal of repartitietabel, bekend als het "*Transport van Vlaanderen*". Dat systeem, dat in de eerste helft van de 14de eeuw ontstond in de nasleep van de oorlog tegen Frankrijk, werd regelmatig aangepast aan de veranderende economische omstandigheden in functie van de draagkracht van de bevolking maar bleef in essentie behouden tot het einde van de 18de eeuw⁴. In tegenstelling tot de steden had de bede op het platteland het karakter van een directe belasting per "haard", meestal een gezin waarbij soms ook andere inwonenden werden gerekend. Per "haard" werd rekening gehouden met het inkomen en het vermogen. Daartoe werden meestal per dorp, parochie of heerlijkheid zgn. haardtellingen gehouden. Speciale, tijdelijk aangestelde, lokale ambtenaren, de zgn. *pointers ende zettters*, stelden een lokale repartitietabel op om de quote te verdelen die de localiteit moest opbrengen (de zgn. *pointinghe ende zettinghe*).

³ A. ZOETE, *De beden in het graafschap Vlaanderen onder de hertogen Jan zonder Vrees en Filips de Goede (1405-1467)*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr. 149, Brussel, 1994, p. 37.

⁴ N. MADDENS, Bijlage: het Transport van Vlaanderen (1312-1795), in W. PREVENIER, B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia 72, Brussel, 1997, p. 546-551. Voor het Land van Dendermonde zijn ons geen repartitietabellen uit de late Middeleeuwen bekend. Voor het Land van Aalst, zie W. PREVENIER, Repartitie der beden van 1394 en 1396 in het Land van Aalst. Een kartografische bron, *Het Land van Aalst*, 11, 1959, p. 260-269.

Ook de kosten van de administratieve werking van kasselrij en localiteit werden op een gelijkaardige manier omgeslagen ⁵.

De onderhandelingen tussen de vorst en de onderdanen over de grootte en de modaliteiten van de beden hebben in de 14de eeuw geleid tot het ontstaan van een volksvertegenwoordiging in het graafschap Vlaanderen ⁶. De politieke en institutionele werking van de volksvertegenwoordiging in het graafschap Vlaanderen in de Middeleeuwen werd de afgelopen 40 jaar zeer uitgebreid en diepgaand bestudeerd. De basis voor deze studie werd gevormd door de systematische uitgave van de bronnen met betrekking tot de werking van de zgn. *Leden en de Staten van Vlaanderen* tussen 1384 en 1506, een project van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis dat stilaan zijn einde nadert ⁷. Terwijl men in eerste instantie vooral de politieke en

⁵ N. MADDENS, Het verschil tussen de “pointinghe” en de “zettinghe”, voornamelijk in het Brugse Vrije tijdens de periode 1515-1550, in *Standen en Landen*, nr. 44, Kortrijk/ Heule, 1968, p. 29-58; N. MADDENS, Zestiende-eeuwse fiskale bronnen ter bestudering van de sociaal-economische toestanden op het Vlaamse platteland, in *Economische Geschiedenis van België. Behandeling van de bronnen en problematiek. Handelingen van het Colloquium te Brussel 17-19 nov. 1971*, Brussel, 1972, p. 21-30. Het maken van de lokale repartitietabel in de parochies of heerlijkheden heeft geleid tot het opstellen van zgn. quoteboeken, waarin per belastingplichtige een overzicht wordt gegeven van de gronden die hij in eigendom en/of in gebruik had. Dergelijke quoteboeken zijn voor Kalken en Laarne bewaard vanaf het einde van de 16de eeuw.

⁶ Een algemene inleiding op het onderwerp vindt men o.a. bij D. LAMBRECHT en J. VAN ROMPAEY, De staatsinstellingen in het Zuiden van de 11de tot de 14de eeuw, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 3, Haarlem, 1982, p. 129-134; W. BLOCKMANS, De representatieve instellingen in het Zuiden 1384-1482, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 4, Haarlem, 1980, p. 156-163; D. NICHOLAS, *Medieval Flanders*, Londen/ NewYork, 1992, p. 332-337.

⁷ W. PREVENIER, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1384-1405). Excerpten uit de rekeningen der steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren*, Brussel, 1959; A. ZOETE, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1405-1419). Excerpten uit de rekeningen der steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren*, 2 delen, Brussel, 1981-1982; W. P. BLOCKMANS, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen. Regering van Filips de Goede (10 september 1419- 15 juni 1467). Excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden en kasselrijen en van de vorstelijke ambtenaren. Deel I: Tot de onderwerping van Brugge (4 maart 1438)*, Brussel, 1990; W. P. BLOCKMANS, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen. Regering van Filips de Goede (10 september 1419- 15 juni 1467). Excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden en kasselrijen en van de vorstelijke ambtenaren. Deel II: Vanaf de onderwerping van Brugge (4 maart 1438)*, Brussel, 1995; W. P. BLOCKMANS, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1467-1477). Excerpten uit de rekeningen van de steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren*, Brussel, 1971; W. P. BLOCKMANS, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen. Regeringen van Maria van Bourgondië en Filips de Schone (5 januari 1477- 26 september 1506). Excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden en kasselrijen en van de vorstelijke ambtenaren*, 2 delen, Brussel, 1973-1982.

institutionele werking van de leden en de staten van Vlaanderen heeft bestudeerd ⁸, werd op basis van de deelnemerslijsten van de vergaderingen van de leden en de staten recent ook prosopografisch onderzoek gedaan naar het politiek personeel van de volksvertegenwoordiging ⁹. De politieke kracht van de volksvertegenwoordiging lag ongetwijfeld in het feit dat de vorstelijke financiën in de 14de en 15de eeuw ontoereikend waren om de politieke ambities van de vorsten op een adequate wijze te ondersteunen ¹⁰. Voor de repartitie en inning van de bedden viel men terug op de bestaande juridische structuren ¹¹. De voorafgaande goedkeuring van de representatieve organen van het graafschap was echter het resultaat van onderhandelingen tussen de vorst en de volksvertegenwoordiging. Lokale ontwikkelingen in de 12de en 13de eeuw zijn bepalend geweest voor de vormen die zulke consultatie gedurende de vijf volgende eeuwen aangenomen heeft, en voor de vormen waarin deze raadpleging plaats had. Het belangrijkste feit is dat inzake belastingen de toestemming

⁸ W. PREVENIER, *De Leden en de Staten van Vlaanderen (1384-1405)*, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, nr. 43, Brussel, 1961; W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, jg. XL, nr. 90, Brussel, 1978; A. ZOETE, *De bedden in het graafschap Vlaanderen onder de hertogen Jan zonder Vrees en Filips de Goede (1405-1467)*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, nr. 149, Brussel, 1994.

⁹ W. BLOCKMANS, Flemings on the Move. A Profile of Representatives, 1384-1506, in: W. BLOCKMANS, M. BOONE, TH. DE HEMPTINNE (eds.), *Secretum Scriptorum. Liber alumnorum Walter Prevenier*, Leuven/ Apeldoorn, 1999, p. 307-326; W. BLOCKMANS, La représentation de la noblesse en Flandre au XVe siècle, in: J. PAVIOT, J. VERGER (eds.), *Guerre, pouvoir et noblesse au Moyen Âge*, Cultures et civilisations médiévales XXII, Parijs, 2000, p. 93-99.

¹⁰ Over de uitbouw van de vorstelijke financiën in het kader van de vorstelijke centralisatiepolitiek bestaat een zeer omvangrijke literatuur. De meest recente publicaties, specifiek van toepassing op het graafschap Vlaanderen zijn van J. DUMOLYN, *De Raad van Vlaanderen en de Rekenkamer van Rijsel. Gewestelijke overheidsinstellingen als instrumenten van de centralisatie (1419-1477)*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia 94, Brussel, 2002, en IDEM, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)*, Leuven/ Apeldoorn, 2003.

¹¹ De indeling van Vlaams Vlaanderen in 14 kasselrijen lag sinds de 13e eeuw vast. Op dat ogenblik had de ontwikkeling van de rechtbanken zich volgens een viertal types voltrokken, die ook in latere eeuwen tenminste nominaal bewaard bleven; zie W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging, o.c.*, p. 88, verwijzend naar de kaartjes in H. NOWÉ, *Les baillis comtaux de Flandre des origines à la fin du XIVe siècle*, Académie royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, XXV, Brussel, 1929. Kaartjes van de situatie omstreeks 1100 vindt men bij A. C. F. KOCH, *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13e eeuw*, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, V, 1951, p. 1-214 (= Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis, Verhandelingen, nr. 1, Gent, 1951) en bij F. L. GANSHOF, *Recherches sur les tribunaux de châtelainie en Flandre avant le milieu du XIIIe siècle*, Universiteit Gent. Werken uitgegeven door de faculteit der wijsbegeerte en letteren 66, Antwerpen/ Parijs, 1932.

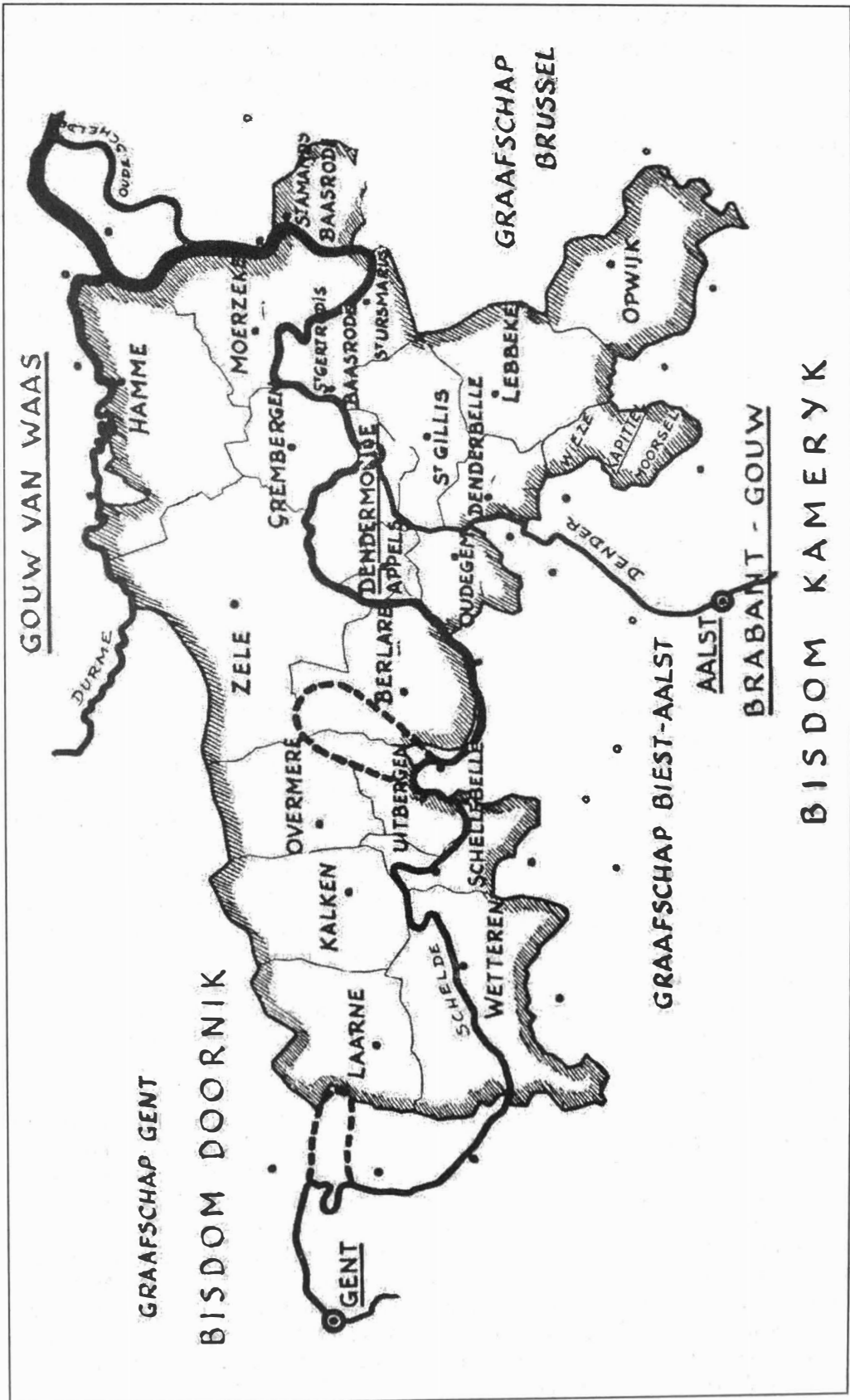

Fig. 2: De kasselrij van het Land van Dendermonde (uit L. PEE, Agrarische en sociaal-ekonomische toestand, o.c. , tussen p. 280 en 281)

vereist was van elke entiteit waarop ze zou geheven worden. Die entiteit kon even goed een grote stad zijn als een dorp van slechts enkele gezinnen. Daarom bestond in de grootste en oudste kasselrijen de verplichte en bindende raadpleging van alle dorpen, wat in de grootste omschrijvingen tot een verbazend hoog representatiepercentage en een intense betrokkenheid van de plattelandsbevolking bij het landsbeleid heeft geleid. Dit betekent natuurlijk niet dat zij tot een evenredige invloed op de besluitvorming heeft geleid ¹². De belangrijkste consultaties die min of meer regelmatig op laag niveau plaats hadden, waren die tussen de stadsmagistraten en de kasselrijmagistraten. De geografische eenheid en de nabijheid van de bestuursgebouwen maakten een dergelijk overleg vanzelfsprekend. Bovendien bereikte de administratieve informatie de kasselrijmagistraat meestal langs het stadsbestuur om. In een groot aantal gevallen verzocht de eerste aan de tweede om haar belangen bij hogere instanties te verdedigen. Dit veronderstelt dus zeer frequente contacten, waarover de kasselrijrekeningen getuigenis afleggen, en die dikwijls tot een gezamenlijk standpunt leidden. Zulke contacten zijn bijzonder duidelijk voor o.a. Dendermonde ¹³. Omdat de archieven van de meeste lokale plattelandsbesturen in het beste geval slechts tot de 16de eeuw teruggaan, bestaat er echter weinig informatie over de concrete betrokkenheid van deze lokale besturen en van de plattelandsbevolking bij de consultatieprocedures van de volksvertegenwoordiging in de late Middeleeuwen en bij het overleg over de repartitie van de beden en van de gemeenschappelijke kosten van de kasselrij in het bijzonder.

Op 27 februari 1432 werd door de schepenen van de keure van de stad Gent een vonnis geveld in een geschil tussen de hoofdschepenen van het Land van Dendermonde enerzijds en de afgevaardigden van zeven parochies ¹⁴ uit het land van Dendermonde, namelijk Wetteren, Schellebelle, Overmere, Uitbergen, Kalken, Laarne en Moerzeke. De oorzaak van het geschil wordt duidelijk aangegeven in het vonnis. De hoofdschepenen van het Land van Dendermonde hadden van de graaf van Vlaanderen een octrooi gekregen tot het heffen van 220 lb. par. om de eigen kosten te dekken die de hoofdschepenen op verschillende momenten en plaatsen hadden gedaan *omme den orbuer ende profijt van den ghemeen en lande van Dendermonde*, m.a.w. om de belangen te verdedigen van de kasselrij - en dus ook van de verschil-

¹² W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging, o.c.*, p. 100.

¹³ W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging, o.c.*, p. 103-104.

¹⁴ Het begrip "*parochie*" wordt hier niet in kerkelijke zin gebruikt. De parochie was, zoals N. Maddens haar omschrijft, "een bestuurlijke entiteit waarvan het bestuur instond voor het verhelpen van lokale noden". In die zin zijn de "*parochies*" van vóór 1795 de bestuurlijke antecedenten van de huidige gemeenten; zie N. MADDENS, *Parochies (begin 14de eeuw- 1795)*, in W. PREVENIER, B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia 72, Brussel, 1997, p. 533.

lende parochies die er toe behoorden - in diverse aangelegenheden. Volgens de hoofdschepenen moesten alle parochies van het Land van Dendermonde bijdragen in de toegestane heffing van 220 lb. par. omdat zij in het Land van Dendermonde gelegen waren en naar gewoonte in het verleden hadden bijgedragen in de quote van het Land van Dendermonde in alle beden (*subvencie*) ten voordele van de graaf van Vlaanderen. De afgevaardigden van de zeven parochies aanvaardden wel de argumentatie van de hoofdschepenen maar hadden om verschillende redenen bezwaar tegen de heffing. De zeven parochies gaven inderdaad toe dat zij gelegen waren in het Land van Dendermonde en als dusdanig bijdroegen in de quote van het Land van Dendermonde in de beden voor de graaf van Vlaanderen. Zij wezen er echter tegelijkertijd op dat zij in vele andere zaken weinig te maken hadden met de kasselrij omdat de zeven parochies tegelijk zelfstandige heerlijkheden waren die toebehoorden aan onderdanen van de graaf van Vlaanderen. Bovendien wezen de afgevaardigden van de zeven parochies er op dat de hoofdschepenen van het Land van Dendermonde vroeger, in gelijkaardige gevallen, aan de zeven parochies beloofd hadden hen voorafgaandelijk te consulteren wanneer zij een dergelijke heffing wilden doorvoeren om de gemeenschappelijke kosten van de kasselrij te dekken. Redenen genoeg dus voor de zeven parochies om juridisch bezwaar aan te tekenen tegen de beslissing van de hoofdschepenen. De Gentse schepenen van de keure hebben hun vonnis nauwkeurig beargumenteerd. Ten eerste voerden zij aan dat zij geen onderscheid wilden maken tussen de zeven parochies en de rest van de kasselrij die algemeen bekend stond als het Land van Dendermonde. De afgevaardigden van de zeven parochies hadden terecht aangeklaagd dat zij niet geïnformeerd waren over de redenen van de gedane kosten en dat de heffing opgelegd was zonder hun goedkeuring. Niettemin moesten de zeven parochies wel degelijk bijdragen in de voorziene heffing van 220 lb. par. omdat zij tot dan toe steeds hadden behoord tot één administratieve omschrijving -het Land van Dendermonde- waardoor ze verplicht waren tot onderlinge solidariteit in zaken van gemeenschappelijk belang, zowel voor de parochies ten noorden van de Schelde als voor de parochies ten zuiden van de Schelde. Voortaan mochten de hoofdschepenen alleen nog heffingen opleggen om de gemeenschappelijke kosten te dekken wanneer zij voorafgaandelijk daarover de inwoners van de zeven parochies informeerden, zonder bedrog. De inwoners van deze parochies moesten voortaan hun expliciete toestemming geven in alle *redelijke stikken* die het gemeenschappelijk belang aangingen maar waardoor ze zich meteen ook moesten engageren om bij te dragen in de gemeenschappelijke kosten. Tenslotte werd aan beide partijen opgedragen het vonnis te respecteren en de *onderlinghe goede vriendscepe ende eendrachtichede* te stimuleren en werd bepaald dat iedereen moest bijdragen in de kosten van dit proces als gemeenschappelijke kosten.

Dat dit geschil voor de Gentse schepenen van de keure werd gebracht, hoeft geen verwondering te wekken ¹⁵. Door het charter dat graaf Lodewijk van Nevers op 18 februari 1325 aan de stad Gent gaf, deelde de graaf van Vlaanderen het toezicht over de *tailles* in het kwartier van Gent met de stad Gent. Het kwartier van de stad Gent werd gevormd door de kasselrijen of plattelandsdistricten en de kleine steden die binnen de sociale, economische en politieke invloedssfeer van de grootstad Gent lagen ¹⁶. Elk lid, in casu Gent, was het *wettelic hoofd* van zijn kwartier ¹⁷. Op juridisch vlak uitte zich dit in de hoofdvaart ¹⁸. Aangezien de hoofdvaart niet aan bestuurlijke grenzen gebonden was, kan het juridisch ressort niet als de enige component van de kwartier-structuur worden beschouwd. In de ogen van de tijdgenoot was het wel de belangrijkste component van de kwartierstructuur, aangezien het de oudste component was ¹⁹. Op juridisch vlak behield het Land van Dendermonde echter een eigen statuut ²⁰ en bovendien gingen de schepenen van de stad Dendermonde niet ten hoofde bij de schepenen van Gent maar bij de schepenen van Antwerpen ²¹. Na de Gentse opstand schafte de vrede van Gavere van 28 juli 1453 bovendien het evocatierecht van de Gentse schepenbanken in het Gentse kwartier af ²². De belang-

¹⁵ Over de bevoegdheden van de Gentse schepenen van de keure, zie J. DECAVELE, Bestuursinstellingen van de stad Gent (einde 11de eeuw–1795), in W. PREVENIER, B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia 72, Brussel, 1997, p. 288-293.

¹⁶ Over het Gentse kwartier in de 14de eeuw, zie D. NICHOLAS, *Town and Countryside: Social, Economic, and Political Tensions in Fourteenth-Century Flanders*, Rijksuniversiteit Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de letteren en wijsbegeerte nr. 152, Brugge, 1971, p. 152-172. Over de bevoegdheden van de Gentse schepenen van de keure in het kwartier van Gent, zie J. DECAVELE, Bestuursinstellingen van de stad Gent, o.c., p. 290-291. Over de economische rol van de kleine steden, zie P. STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen (14de -16de eeuw). Bevolkingsdynamiek en economische functies van de kleine en secundaire stedelijke centra in het Gentse kwartier (14de -16de eeuw)*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, nr. 156, Brussel, 1995.

¹⁷ A. ZOETE, *De beden in het graafschap Vlaanderen*, o.c., p. 35, noot 24.

¹⁸ De hoofdvaart was “de procedure waarbij een rechtbank wegens een juridische moeilijkheid, vooraleer vonnis te vellen, een andere rechtbank van hogere rang of met meer prestige (het hoofd) om raad of om een vonnis vroeg”; zie R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren nr. 24, Brussel, 1956, p. 302-314 en D. NICHOLAS, *Town and Countryside*, o.c., p. 142-151.

¹⁹ W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging*, o.c., p. 112-113.

²⁰ W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging*, o.c., p. 115.

²¹ P. BUYSE, *De heerlijkheid van Dendermonde en haar gerechtelijke organisatie (van haar oorsprong tot 1355)*, onuitgegeven verhandeling Universiteit Gent, 1979-1980, p. 134-135.

²² Het evocatierecht van de Gentse schepenbanken hield in dat de Gentse schepenbanken processen die gevoerd werden voor andere rechtbanken binnen het Gentse kwartier, naar zich toe konden trekken. Dit gebeurde courant wanneer Gentse poorters of buitenpoorters betrokken waren in dergelijke processen. Het evocatierecht was één van de belangrijkste middelen waardoor Gent zijn macht vestigde op het kwartier.

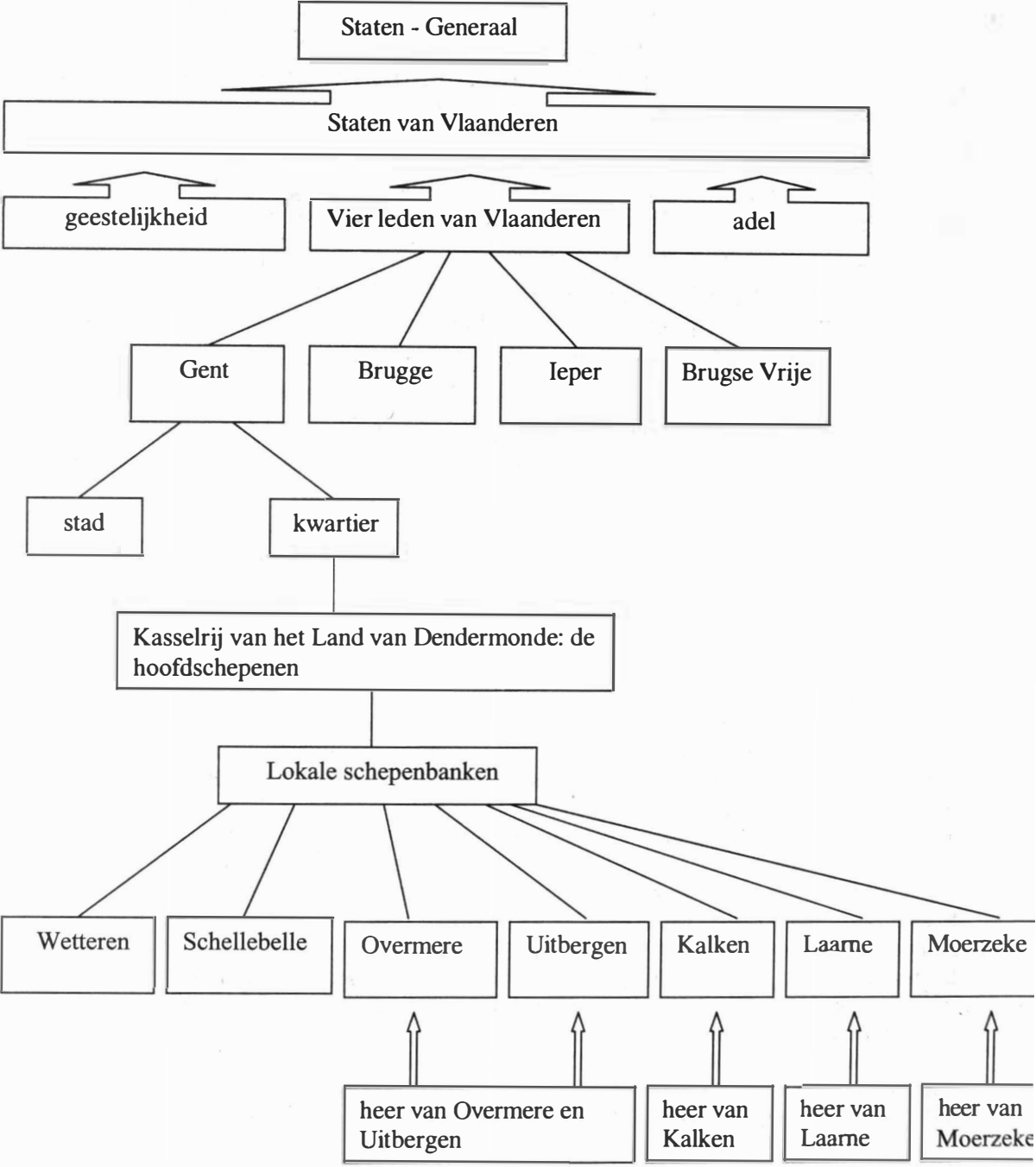

Fig. 3: De structuur van de volkvertegenwoordiging in Vlaanderen op het einde van de 15de eeuw (naar W. BLOCKMANS, De volksvertegenwoordiging, o.c., p. 109)

rijkste competentie van de kwartiervergaderingen was het mandateren van de Leden om voor de kleine steden en kasselrijen de eventuele toestemming in een belasting te vertolken. Elke entiteit moest daarbij normaal expliciet de toestemming geven voor een heffing op zijn onderdanen ²³. Fiscaal vielen zowel de stad Dendermonde als het Land van Dendermonde onder het Gentse kwartier ²⁴. Nog in 1481 hield Gent staande dat op basis van een privilege uit de eerste helft van de 14de eeuw (1325) enkel met haar toestemming belastingen mochten geheven worden in haar kwartier ²⁵. Elke ondergeschikte stad of kasselrij achtte zich verplicht om voor elke financiële transactie, o.a. de toestemming in een bede, het akkoord van het kwartierhoofd te vragen ²⁶. De besluitvorming van de ondergeschikte steden en kasselrijen van het Gentse kwartier gebeurde dan ook onder sterke druk van de hoofdstad ²⁷. Bovendien beslechtten de schepenen van de keure van Gent vaak geschillen omtrent de repartitie van de bedden in hun kwartier ²⁸.

De kwartierstructuur kan eveneens in verband gebracht worden met de militaire organisatie. Ook op het militaire vlak behoorden de stad Dendermonde en het Land van Dendermonde tot het Gentse kwartier. Het principe volgens hetwelk de hoofdstad zijn ondergeschikten tot de krijgstoet kon oproepen, heeft in opstandige fasen tot hevige spanningen geleid tussen Gent en de kleine steden. Zo koos de stad Dendermonde tijdens de oorlog van 1379-1384 partij voor de graaf van Vlaanderen tegen Gent ²⁹. De vorsten hebben er daarom in die omstandigheden naar gestreefd de hoofdstad af te zonderen van haar kwartier ³⁰.

Het Land van Dendermonde bestond, naast de stad Dendermonde, uit 16 dorpen, namelijk Zele, Hamme, Berlare, Overmere, Uitbergen, Kalken, Laarne, Grembergen en Moerzeke op de linker Scheldeoever, Sint-Gillis, Zwijveke, Denderbelle, Baas-

²³ W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging, o.c.*, p. 116.

²⁴ W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging, o.c.*, p. 117.

²⁵ W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging, o.c.*, p. 235.

²⁶ W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging, o.c.*, p. 238.

²⁷ W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging, o.c.*, p. 253.

²⁸ A. ZOETE, *De bedden, o. c.*, heeft geen systematisch gebruik gemaakt van de registers van de Gentse schepenen van de keure, ongetwijfeld door het massieve karakter van deze bronnenreeks. Vonnissen van de schepenen over geschillen rond belastingvrijstelling van Gentse burgers die verbleven in parochies, gelegen in het Gentse kwartier, komen echter regelmatig voor in de schepenregisters in de eerste helft van de 15de eeuw.

²⁹ J. VAN SCHAFTINGEN, De Dendermondse stadsrekening van 1379-1380. Sociale en militaire aspecten van het dagelijks leven in een bedreigde stad, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 13, 1994, p. 17-60; J. VAN SCHAFTINGEN, *Naer de groete armoede ende de onghereetschepe*. Dendermonde 1377-1405 volgens de stadsrekeningen, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 17, 1998, p. 53-254.

³⁰ W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging, o.c.*, p. 119-120.

rode, Lebbeke, Opwijk, Wetteren en Schellebelle op de rechter Scheldeoever ³¹. De twee belangrijkste instellingen vóór 1795 waren het Leenhof van Dendermonde, dat vooral bevoegd was in feodale en strafrechtelijke materies, en de hoofdschepenbank die vooral een financieel-administratieve functie had en tevens optrad als rechtbank in privaatrechtelijke zaken, o.a. als beroepsrechtbank voor de lagere, lokale schepenbanken ³². De hoofdschepenbank was ook de schakel tussen deze lagere, lokale schepenbanken en de centrale overheid van het graafschap Vlaanderen. Zo vertegenwoordigden twee hoofdschepenen de kasselrij in de vergaderingen van het Gentse kwartier. Eén van de belangrijkste taken van de hoofdschepenbank was precies de repartitie van de beden over de lagere entiteiten ³³. Het Land van Dendermonde stond sinds 1355 rechtstreeks onder het gezag van de graaf van Vlaanderen. Tijdens de Gentse opstand bevestigde Filips de Goede op 28 januari 1452 dat het nooit tot het graafschap, noch tot de kasselrij Gent had behoord, zodat ook geen enkele jurisdictionele aanspraak op kennisneming kon gemaakt worden door Gentse onderdanen of door aangestelde ambtenaren. Ook zou het leenhof een belangrijk deel van de civiele rechtspraak hebben uitgeoefend samen met de schepenbank ³⁴. In de archieven van het vroegere Land van Dendermonde, bewaard in het Rijksarchief te Beveren, bevinden zich geen bronnen die informatie bevatten

³¹ B. AUGUSTYN, Land van Dendermonde (12de eeuw-1795), in W. PREVENIER, B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia 72, Brussel, 1997, p. 457-460. Appels, Oudegem met Eeghen, Baasrode-Sint-Amands, Moorsel-Kapittel en Wieze-Kapittel ressorteerden feodaal onder het leenhof van Dendermonde maar behoorden in de 15de eeuw financieel-administratief niet tot het Land van Dendermonde. Appels en Oudegem met Eeghen ressorteerden financieel-administratief onder de stad Dendermonde; zie L. PEE, De bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde van 1469 tot 1620, in: C. VANDENBROEKE, W. PREVENIER (eds.), *Demografische evoluties van de 9e tot de 20e eeuw in de Nederlanden*, Studia Historica Gandensia 200, Gent, 1977, p. 169-170.

³² P. BUYSE, *De heerlijkheid van Dendermonde*, o.c.

³³ TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Gand. Tome sixième. Coutumes de la ville de Termonde*, Brussel, 1896, p. 136-138 : 4. Zoo ooc den zelven hoochbailliu ende hoofschepenen zullen vermoghen te maecken ende statuieren alle ordonnancien ende voorgheboden dienende tot onderhout van de goede ende deuchdelicke politie ten platten lande, met interventie van de vassaelheeren ofte heurlieder ghe deputeerde.
5. Ende zyn de voornompde hoofschepenen ghehouden alle lasten overcommende den voornompden lande, 't sy bij bevelen van Haere Hoocheden, ofte uut crachte van octroye, als alle andere ordinaire ende extraordinaire, daervan zy verandworden in rekenynghen, die te repartiseren ende uuyt te senden, naer transport, up alle de prochien van den voornompden lande, 't sy vassaelen ofte andere, ende de pennynghen t' innen ende doen ontfanghen, by executie, is 't noodt.

³⁴ W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging*, o.c., p. 93.

over de werking van de hoofdschepenbank in de Middeleeuwen ³⁵. Rekeningen van de kasselrij van het Land van Dendermonde zijn slechts bewaard vanaf 1504 ³⁶.

Voor het omstellen van een bede, ook een feodale of heerlijke bede, was sedert 1328-1332 de toestemming van de graaf van Vlaanderen vereist. Ook voor de omstelling van de lokale onkosten, zoals voor de wateringen of parochiekosten, was de toestemming van de graaf vereist. Maar vooral de lokale lasten werden in de praktijk opgebracht door "klandestiene" omstellingen zonder voorafgaande vorstelijke goedkeuring. Het vonnis van 1432 vermeldt uitdrukkelijk dat de hoofdschepenen de gemeenschappelijke kosten zonder *fraude of scamp* moesten kenbaar maken aan de lokale schepenbanken, zodat we toch kunnen vermoeden dat in bepaalde gelegenheden de rekeningen van de hoofdschepenen waar nodig werden "aangepast". De betrokken zeven parochies argumenteerden trouwens *dat zij niet gheweten adden van den zaken daer omme de coste ghedaen waren*. Dergelijke illegale praktijken vormden wellicht minder de regel voor de bede wegens de grotere controle hierop van de centrale overheid ³⁷. In de kasselrij Ieper waren alle dorpen paritair vertegenwoordigd in de algemene vergadering van de kasselrij. Dit verschijnsel wordt verklaard door de belangrijkste bevoegdheid van de algemene vergadering, namelijk de goedkeuring en de repartitie van de belastingen, waarbij elk onderdeel zijn goedkeuring moest verlenen. Voor belangrijke beslissingen namen de afgevaardigde notabelen van de dorpen uitstel van antwoord om thuis verslag uit te brengen en instructies te ontvangen. Op deze wijze werd de raadpleging van de onderdanen op het platteland gewaarborgd door de rechtstreekse bereikbaarheid van elke bevolkingsgroep. Het numerieke overwicht van de afgevaardigden van het platteland leidde echter niet tot een evenredige inbreng bij het nemen van beslissingen ³⁸. In het Land van Dendermonde was het verplicht de dorpen om advies te vragen en de meerderheid nam de beslissingen ³⁹. Het vonnis van de Gentse schepenen van 1432 stelt uitdrukkelijk dat dit moest gebeuren *in alle redelike sticken die oorbuerlic ende [] sijn moghen omme tghemeene van den*

³⁵ De middeleeuwse bronnen in het fonds Land van Dendermonde beperken zich, naast de charters, tot een fragment van een renterekening van de heer van Dendermonde, 1420 (nr. 187), varia m. b. t. lenen te Denderbelle en Opwijk, gehouden van het leenhof van Dendermonde, 1494-1701 (nr. 220) en denombrementen van lenen van Hector van Vuerhoute, gehouden van het leenhof van Dendermonde, 1442-1460 (nr. 235, 2 registers).

³⁶ Brussel, Algemeen Rijksarchief, fonds Rekenkamers, nrs. 43766 e.v.; zie A. PINCHART, *Inventaire des archives des chambres des comptes précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, deel 5, Brussel, 1879, p. 182-184.

³⁷ A. ZOETE, *De bedden in het graafschap Vlaanderen, o.c.*, p. 36.

³⁸ W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging, o.c.*, p. 95.

³⁹ W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging, o.c.*, p. 100, verwijzend naar J. DHONDT, *Lokale standenvertegenwoordiging in het graafschap Vlaanderen. Een tractaat uit de XVIIIe eeuw (1774-1775)*, Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis. Documenten I, Gent, 1950, p. 22-28.

vors. lande, dus in alle zaken die het gemeenschappelijk belang aangingen ⁴⁰. Wie precies bedoeld wordt met de afgevaardigden van de parochies Wetteren, Schellebelle, Uitbergen, Overmere, Kalken, Laarne en Moerzeke, vermeldt het vonnis van 1432 niet. Wellicht gaat het om enkele leden van de lokale schepenbank die door de heer van de heerlijkheid werd samengesteld uit de sociaal en economisch meest vooraanstaande inwoners van de heerlijkheid. De precieze samenstelling van de schepenbank van Laarne in 1432, die bij voltalligheid zeven leden telde, is ons onbekend. Op 3 september 1424 waren Jan Colins fs. Pauwel, Arend de Wilde en Pieter Luyckx schepenen ⁴¹. Op 24 september 1434 worden Jan Colins fs. Pauwel, Heynric van den Houke en Lauwereins de Wilde als schepenen vermeld ⁴². Baljuw Jan Colins fs. Jan wordt vermeld van 28 april 1423 ⁴³ tot maart 1441 ⁴⁴. Over de andere schepenbanken werd tot nog toe geen onderzoek gedaan.

Het vonnis van 1432 haalt wel de argumenten van beide partijen aan maar vermeldt niet waarom het probleem tussen de hoofdschepenen van het Land van Dendermonde en de zeven parochies zich precies op dat ogenblik heeft gesteld. Dankzij de studie van A. Zoete kennen we wel de frequentie van de beden ten voordele van de vorst in deze periode. In januari 1431 werd een bede gevraagd naar aanleiding van de opstand in Kasselambacht, in februari 1431 een bede als boete voor de opstand (toegestaan in maart 1431 voor 280 000 lb. par.), in mei 1431 een bede voor de onkosten van de Leden en een om de kosten van de opstand in Kassel te dekken (toegestaan voor een bedrag van 26 400 lb. par.), en tenslotte een bede naar aanleiding van de blijde intrede van hertogin Isabella van Portugal (toegestaan tussen september en eind december 1431 voor 28 800 lb. par.). In januari 1431 werd eveneens een bede gevraagd als schadevergoeding aan de Duitse Hanze (toegestaan voor een bedrag van 9000 lb. par.) ⁴⁵. Over de frequentie van de heffingen ter dekking van

⁴⁰ Onder “redelijkheid” verstond de tijdgenoot een gematigdheid en eerlijkheid die er op gericht waren de vreedzame en bestaande orde in de menselijke samenleving en de menselijke relaties te bewaren. Een gewoonte werd als onredelijk beschouwd wanneer ze in strijd werd geacht met het algemeen belang. Het begrip “redelijkheid” werd ook gehanteerd in het laat-middeleeuwse privaatrecht; zie M. DANEEL, *Weduwen en wezen in het laatmiddeleeuwse Gent*, Leuven/ Apeldoorn, 1995, p. 33-34. Over de begrippen “rede” en “redelijkheid” in de late Middeleeuwen, zie A. MURRAY, *Reason and society in the middle ages*, Oxford, 1991.

⁴¹ Gent, Stadsarchief, reeks LXXVIII, Sint-Elisabethbegijnhof, oorkonden, nr. 3 (*ad annum*). Over de schepenen uit de families de Wilde en Luyckx en de rivaliteit tussen beide families in de eerste helft van de 15de eeuw, zie E. BALTHAU, *Ruutheden* over een vaste plaats in de kerk van Laarne in 1425: familieruzie of uiting van sociale en politieke spanningen?, *Castellum*, XVII, nr. 3, 2000, p. 3-14.

⁴² Beveren, Oud Archief Laarne, nr. 505, oorkonden *ad annum*.

⁴³ Beveren, Oud Archief Laarne, nr. 505, oorkonden *ad annum*.

⁴⁴ Beveren, Oud Archief Laarne, nr. 505, oorkonden *ad annum*.

⁴⁵ A. ZOETE, *De beden*, o.c., bijlage III (op microfiche); W. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging*, o.c., p. 612-613.

de kasselrijonkosten in het Land van Dendermonde in deze periode bestaat er wegens een gebrek aan bronnen geen enkele informatie.

Zowel de algemene repartitie over de verschillende steden en kasselrijen in het graafschap Vlaanderen (het zgn. *Transport van Vlaanderen*) als de particuliere repartitie in elke kasselrij en de lokale repartitie in elke parochie of heerlijkheid moesten een accurate weerspiegeling zijn van de fiscale draagkracht van elke belastbare entiteit. Het is duidelijk dat, om sociale en politieke spanningen te vermijden, er een recht evenredig verband moest bestaan tussen deze fiscale draagkracht en de economische en demografische toestand binnen elke omschrijving. In die zin worden in de boven vermelde haardtellingen niet alleen de belastbare entiteiten vermeld, maar ook de arme die vanuit fiscaal oogpunt onbelangrijk waren. In het begin van de 14de eeuw telde de stad Dendermonde, die een belangrijk textielcentrum was, ongeveer 9000 inwoners. De welvaart van Dendermonde werd in het laatste kwart van de 14de eeuw echter gebroken, waardoor de bevolking terugliep tot ongeveer 3600 inwoners, of een verlies van 60 %. In de 15de eeuw kende de stad een demografisch herstel ⁴⁶. In 1417 zou Dendermonde ongeveer 4112 inwoners hebben gehad, in 1441 ongeveer 3252 inwoners ⁴⁷. In 1469 wordt de bevolking geschat op ongeveer 5060 inwoners ⁴⁸. Wegens een totaal gebrek aan bronnen kan een eerste berekening voor het Land van Dendermonde slechts uitgevoerd worden op basis van de haardtelling van 1469 ⁴⁹. De bevolking van het Land van Dendermonde zou in 1469 ongeveer 8940 inwoners hebben geteld. De bevolking van de stad Dendermonde vertegenwoordigde dus ongeveer 36 % van het totale aantal inwoners van haar regio ⁵⁰.

Vóór 1408 lag het aandeel van de stad en het Land van Dendermonde op 1,2625 % van de totale bedde in het graafschap Vlaanderen. Na de hervorming van het algemeen Transport in 1408 werd het aandeel van de stad en het land van Dendermonde

⁴⁶ P. STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen, o.c.*, p. 21.

⁴⁷ W. P. BLOCKMANS, G. PIETERS, W. PREVENIER, R. W. M. VAN SCHAIK, Tussen crisis en welvaart: sociale veranderingen 1300-1500, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 4, Haarlem, 1980, p. 51.

⁴⁸ W. PREVENIER, La démographie des villes du comté de Flandre aux XIVe et XVe siècles. Etat de la question. Essai d'interprétation, *Revue du Nord*, 65, 1983, p. 264.

⁴⁹ D. LIEVOIS, De haardtelling van 1469 in het Land van Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, derde reeks, 17, 1968, p. 131-132; L. PEE, De bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde van 1469 tot 1620, in: C. VANDENBROEKE, W. PREVENIER (eds.), *Demografische evoluties van de 9e tot de 20e eeuw in de Nederlanden*, *Studia Historica Gandensia* 200, Gent, 1977, p. 167-197.

⁵⁰ L. PEE, De bevolkingsevolutie, *o.c.*; P. STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen, o.c.*, p. 21, noot 17.

bepaald op 1,500 % van de totale bede in het graafschap Vlaanderen ⁵¹. Ter vergelijking, het aandeel van de stad Gent alleen al bedroeg in 1408 13,775 % ⁵². Bij de hervorming van het algemeen Transport, gepubliceerd te Dendermonde op 17 oktober 1517, werd het aandeel van de stad Dendermonde bepaald op 0,5 %, het aandeel van de kasselrij op 1,45 % ⁵³. In 1562 vroegen de parochies van het Land van Dendermonde een aanpassing van hun aandeel in het algemeen Transport van Vlaanderen ⁵⁴. Het aandeel van het Gentse kwartier in de bede evolueerde van 39,13 % in de 14de eeuw, naar 39,34 % in 1408 tot 42,55 % in 1517 ⁵⁵.

Uit de periode van de eerste haardtelling van 1469 beschikken we niet over een particulier Transport voor het Land van Dendermonde. Uit de periode van het oudst bewaarde particulier Transport voor het Land van Dendermonde, gepubliceerd te Oudenaarde op 14 april 1518 ⁵⁶, beschikken we anderzijds ook niet over bevolkingscijfers van de verschillende parochies en heerlijkheden van het Land van Dendermonde. Een vergelijking tussen de bevolkingscijfers van 1469 en de quote van de verschillende heerlijkheden en parochies in het particulier Transport voor het Land van Dendermonde van 1518 kan ons echter wel een idee geven van de verhouding tussen demografie en veronderstelde fiscale draagkracht in het Land van Dendermonde ondanks een gewijzigde economische toestand tussen 1469 en 1518.

⁵¹ W. BUNTINX, De enquête van Oudenburg. Hervorming van de repartitie van de beden in het graafschap Vlaanderen (1408), *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 134, 1968, p. 118: *Eerst de stede ende tland van Denremonde die ghetaxeert waren int voorseide transport CI lb., comd up thondert XXV s. III d., dewelke tax hem omme de voorseide zaken ghehoocht ende ghemeerst es, mids dat zij goeden tax hadden int voorseide transport, IIII s. IX d. Aldus zullen zij betalen van elken hondert ponden in de voorseide subvencie de somme van XXX s.*

⁵² Volgens het Transport van Oudenburg van 1408 lag de bijdrage van de stad Dendermonde op 0,75 % en de bijdrage van het land van Dendermonde op 0,75 % van de op te brengen bede. De stad Dendermonde en het Land van Dendermonde zouden dus elk de helft opgebracht hebben van de vastgestelde quote; zie A. ZOETE, *De beden, o.c.*, bijlage IV, p. 202 (op microfiche). Vóór 1408 bedroeg het aandeel van de stad Gent 13,84 %; zie D. NICHOLAS, *Town and Countryside, o.c.*, p. 155-156. In 1409 was er een proces voor de Raad van Vlaanderen in hoeverre binnenpoorters van de stad Dendermonde die gronden bezaten in Mespelare, verplicht waren bij te dragen in de bede of andere lasten; zie A. ZOETE, *De beden, o.c.*, bijlage II, p. 129 (op microfiche).

⁵³ *Placcaetboek van Vlaenderen*, deel 1, Gent, 1639, p. 550: *Denremonde, thien schellijnghen op 100 lb., Tlandt van Denremonde, neghenentwintigh schellijnghen op 100 lb.*

⁵⁴ L. PEE, Agrarische en sociaal-economische toestand en bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde tijdens de tweede helft der XVI^{de} eeuw. Bijdrage tot de geschiedenis van het platteland, *Kultureel Jaarboek van de provincie Oost-Vlaanderen*, 25, 1971, p. 280.

⁵⁵ P. STABEL, *Dwarfs among Giants. The Flemish Urban Network in the Late Middle Ages*, Studies in Urban Social, Economic and Political History of the Medieval and Modern Low Countries nr. 8, Leuven/ Apeldoorn, 1997, p. 47.

⁵⁶ *Placcaetboek van Vlaendren*, deel 1, Gent, 1639, p. 561: *Tlandt van Dendermonde betaelt in elc hondert ponden op Vlaendren neghenentwintigh schellijnghen: comt in de duust tot veerthien pondt thien schellijnghen de welcke zijn ghesmaldeelt in der manieren hier naer volghende.*

In de onderstaande tabel geven we ook nog de repartitietabel van het Land van Dendermonde uit 1523 die J. Lindemans publiceerde in 1954 ⁵⁷.

	Bevolkingsaantal in 1469 ⁵⁸	Quote in 1518	Quote in 1523
Zelee	1300	14,1379 %	14,2 %
Opwijk	750	9,6551 %	9,8 %
Wetteren	939 ⁵⁹	14,4827 % ⁶⁰	9,8 %
Hamme	800	9,3103 %	9,3 %
Lebbeke	870	8,2758 %	8 %
Kalken	551 ⁶¹	7,5862 %	7,5 %
Sint-Gillis } Zwijveke } Denderbelle } Overmere } Uitbergen }	375 } 290 } 680 ⁶² }	6,8965 %	7 %
Baasrode	345 ⁶³	5,5172 %	5,5 %
Berlare	500	5,5172 %	5,5 %
Laarne	500 ⁶⁴	5,1724 % ⁶⁵	5,3 %
Schellebelle	470 ⁶⁶	⁶⁷	4,6 %
Grembergen	300	4,1379 %	4,2 %
Moerzeke	270 ⁶⁸	3,1034 %	3,1 %

Waarom nu precies de schepenbanken van Wetteren, Schellebelle, Overmere, Uitbergen, Kalken, Laarne en Moerzeke een proces inspanden en de schepenbanken

⁵⁷ J. LINDEMANS, De Hoofdschepenbank van 't Land van Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, derde reeks, IV, 1954, p. 164. Waar Lindemans dit particulier Transport voor het Land van Dendermonde van 1523 haalde, is ons onbekend aangezien hij nergens verwijst naar de bron. Misschien baseerde hij zich op het particulier Transport van 1518 maar heeft hij de cijfers afgerond.

⁵⁸ L. PEE, De bevolkingsevolutie, *o.c.*, p. 184.

⁵⁹ 75 haarden, waaronder 25 arme, maar de haarden van het Lichterveldse staan aangegeven onder Kalken, hoewel het Lichterveldse in Wetteren lag.

⁶⁰ Wetteren en Schellebelle worden samen genomen.

⁶¹ 223 haarden waaronder 73 arme.

⁶² 136 haarden waaronder 28 arme.

⁶³ Hierbij is enkel Baasrode Sint-Ursmarus in rekening gebracht, niet Baasrode Sint-Amands.

⁶⁴ 100 haarden waaronder 40 arme.

⁶⁵ Laarne en het Lichterveldse worden samen genomen.

⁶⁶ Schellebelle en Wanzele: 94 haarden waaronder 16 arme.

⁶⁷ Schellebelle wordt samen genomen met Wetteren.

⁶⁸ 54 haarden waaronder 32 arme.

van de andere parochies die behoorden tot het Land van Dendermonde, niet, heeft te maken met een reeks factoren die zich deels laten afleiden uit de feodale en politieke structuur van het Land van Dendermonde, deels uit het vonnis van 1432 zelf. Het Land van Dendermonde bestond gedeeltelijk uit een reeks parochies waar de hoogste rechtsmacht toebehoorde aan de heer van Dendermonde – die sedert 1355 de graaf van Vlaanderen zelf was ⁶⁹-, en waar de heer van Dendermonde of zijn vertegenwoordiger de schepenbank samenstelde, namelijk Zele, Hamme, Berlare en Grembergen ten noorden van de Schelde, en Sint-Gillis, Denderbelle en Zwijveke (1 schepenbank), Opwijk en Vlassenbroek (1 schepenbank), Lebbecke en Baasrode ten zuiden van de Schelde ⁷⁰. De andere parochies en heerlijkheden werden als lenen gehouden van het leenhof van Dendermonde ⁷¹ en waren volledig onttrokken aan de rechtsmacht van de heer van Dendermonde of zijn vertegenwoordigers ⁷². De schepenen van Wetteren, Schellebelle, Overmere, Uitbergen, Laarne, Kalken en Moerzeke waren zich in 1432 goed bewust van dit feodaal onderscheid want zij argumenteerden *dat zij heerscepe waren up hem selven, toebehorende zekeren subgiten van onsen vors. gheduchten heere*. Deze parochies waren inderdaad heerlijkheden waarin de plaatselijke heer beschikte over de volledige rechtspraak tot en met de hoge justitie (het recht om ter plaatse de doodstraf uit te spreken). Het onderscheid tussen deze twee soorten parochies speelde ook mee in de samenstelling van de hoofdschepenbank van het Land van Dendermonde, die bestond uit zeven hoofdschepenen en een griffier. Zoals de leden van de acht schepenbanken die onder de directe rechtsmacht van de heer van Dendermonde vielen, werden ook de hoofdschepenen en de griffier van het Land van Dendermonde benoemd door de baljuw van Dendermonde ⁷³. De hoofdschepenen werden gekozen uit de meest geschikte personen uit elk van de parochies die onder de directe rechtsmacht van de heer van Dendermonde vielen op een dergelijke manier dat elk van de zeven parochies (met

⁶⁹ P. BUYSE, *De heerlijkheid van Dendermonde*, p. 97.

⁷⁰ TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Coutumes*, p. 94, nr. 17: *Onder 't voorschreve lant van Dendermonde zyn acht vierschaeren, daeronder dat sorteren diversche prochiën toebehoorende den heere, hem immediate subject wesende, hebbende alleene justicie fonchier, erfven ende onterfven, ende de kennisse van allen landtsaecten, als ackerschaede, slooten ende dierghelycke, zonder meer, te wetene: Zele, Hamme, Berleere, Gremberghen, over d'een zyde van de Schelde, ende over d'ander zyde van de Schelde: St. Gillis, Belle ende Zwuyveke een vierschaere, Lebbecke, Opwyck ende Vlassenbroucq ende Baesserode oock een vierschaere.*

⁷¹ TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Coutumes*, p. 94, nr. 18: *Ende de reste van de andere prochiën van den lande van Dendermonde zyn vassalen, houdende haerliedder leen ende heerlicheden van den huysse ende hove van Dendermonde.*

⁷² P. BUYSE, *De heerlijkheid van Dendermonde*, o.c., p. 126-128.

⁷³ TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Coutumes*, p. 94, nr. 19: *Syn oock over 't voornoemde landt zeven hoofschepenen ende heurlieder clerq; van dewelcke hoofschepenen ende clerq d'institutie ende destitutie toebehoort den voornoemden hoochbailliu; zoo hy oock vernach te vernieuwen ende vernaecken de Wetten van de acht princelicke bancken, ende te confereren de clerqschepe van dien.*

acht schepenbanken) één hoofdschepen leverde. De hoofdschepenen bleven in principe levenslang in functie. Bij overlijden van een hoofdschepen werd, na voordracht van de acht schepenbanken die onder de directe rechtsmacht van de heer van Dendermonde ressorteerden en met goedkeuring van de zittende hoofdschepenen, de nieuwe hoofdschepen aangesteld door de baljuw van Dendermonde, waarbij de nieuwe hoofdschepen uit dezelfde parochie moest komen als zijn overleden voorganger ⁷⁴. De vernieuwing van de acht lokale schepenbanken in de parochies die onder de directe rechtsmacht van de heer van Dendermonde vielen, gebeurde door de baljuw van Dendermonde met tussenkomst van de hoofdschepen die uit de respectievelijke parochie kwam ⁷⁵. Uit de parochies Wetteren, Schellebelle, Overmere, Berlare, Kalken, Laarne en Moerzeke werden dus in principe geen hoofdschepenen verkozen. In de lijst van hoofdschepenen van het Land van Dendermonde voor de 16de tot eind 18de eeuw komen er inderdaad geen hoofdschepenen voor uit de zeven parochies die betrokken waren in het proces van 1432, een situatie die dus wellicht ook gold in de 15de eeuw. Nogal wat hoofdschepenen waren echter wel afkomstig uit Zele en Hamme, twee parochies gelegen ten noorden van de Schelde die een groot fiscaal gewicht hadden in de kasselrij, en uit parochies ten zuiden van de Schelde ⁷⁶. Vanuit de politieke structuur van het Land van Dendermonde is dan ook het argument van de zeven parochies in 1432 te begrijpen dat zij *in andere zaken* (dan de repartitie) *met hemlieden* (de hoofdschepenen of de rest van het Land van Dendermonde) *gheen ghemeen* hadden.

⁷⁴ TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Coutumes*, p. 136-138: *Het collegie van hoofschepenen van den lande van Dendermonde es gheinstituteert van inmemorialen tyde, ende ghedoteert met diversche preëminentien ende prerogativen; ende consisteert in zeven hoofschepenen ende eenen greffier; welcke hoofschepenen ghecreert worden by den hoochbailliu der stede ende lande voorseyt, up voorgaende denominatie van de wethouders van de zeven prochien van de acht bancken competerende den prince, ende met interventie van de resterende hoofschepenen, die continuelick blyven in dienste tot haerliedder overlyden, tenwaere om merckelicke missens ofte veranderynghen van residentie buyten den voorscreven lande; in welcken ghevalle, zoo wort in de vachierende plaetse ghestelt eenen anderen idoinen ende ghequalifieerden persoon, ghegoet in de prochie daer de plaetse vachiert, ende datte by den voorscreven hoochbailliu, zoo voorseyt es, up voorgaende denominatie ende advys van de resterende hoofschepenen.*

2. *Zoo ooc heurlieder greffier wordt ghecreert by den hoochbailliu ende hoofschepenen, als vooren.*

⁷⁵ TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Coutumes*, p. 136-138, nr. 3: *Ende den voornompden hoochbailliu competeert het vernieuwen ofte vernaecken van de wetten van de voorscreven acht bancken, ende dat met interventie van elcken hoofschepen in zyn prochie.*

⁷⁶ J. LINDEMANS, De Hoofdschepenbank van 't Land van Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, derde reeks, IV, 1954, p. 182-196.

Men kan niet ontkennen dat tenminste een deel van de zeven parochies economisch en sociaal veel meer gericht waren op de stad Gent dan op de stad Dendermonde ⁷⁷. In hun vonnis hadden de Gentse schepenen wel oog voor deze verschillende geografische gerichtheid want zij hadden het *omme die van over deen zide van den watere alse wel alse omme dander zide*. Het valt inderdaad op dat de meeste van de zeven parochies gelegen waren ten noorden van de Schelde, of, omgekeerd, dat er geen tegenstand kwam van de parochies ten zuiden van de Schelde die meer in de invloedssfeer van de stad Dendermonde gelegen waren en, zoals reeds aangehaald, ook de hoofdschepenen leverden.

In de parochies die onder de directe rechtsmacht van de heer van Dendermonde ressorteerden en de hoofdschepenen leverden, woonden ook de meeste buitenpoorters van de stad Dendermonde ⁷⁸. In de zeven parochies die in 1432 het proces tegen de hoofdschepenen voerden, woonden er in 1403 opvallend weinig Dendermondse buitenpoorters: in Wetteren en Schellebelle 7 (1,48 %), in Kalken en Laarne 2 (0,42 %), in Overmere en Uitbergen 16 (3,38 %) en in Moerzeke 12 (2,54 %) ⁷⁹.

⁷⁷ L. PEE, Agrarische en sociaal-ekonomische toestand, o. c., p. 280. In de Gentse schepenregisters komen bijna geen akten voor die betrekking hebben op parochies in de directe omgeving van de stad Dendermonde. Anderzijds hadden Gentse poorters een aanzienlijk buitenstedelijk grondbezit in de parochies ten oosten van Gent (Laarne, Kalken, Wetteren, etc.). Bovendien waren nogal wat inwoners van deze parochies buitenpoorter van Gent; zie D. NICHOLAS, *Town and Countryside*, o.c., p. 222-249 en 267-330. Het aantal Dendermondse buitenpoorters was er zeer beperkt; zie noot 78.

⁷⁸ Zoals de meeste steden in Vlaanderen had ook de stad Dendermonde buitenpoorters, personen die het Dendermondse burgerrecht bezaten en aldus onder de rechtsmacht van de schepenen van de stad Dendermonde vielen, maar die niet in de stad Dendermonde woonden. Aan het begin van de 15de eeuw zou Dendermonde 700 tot 800 buitenpoorters gehad hebben. Dit aantal zou toegenomen zijn tot ongeveer 1100 in het midden van de 15de eeuw; zie P. STABEL, *Dwarfs among Giants*, o.c., p. 103, op basis van A. ZOETE, *De beden*, o.c., appendix, kolom 37. Volgens de haardtelling van 1469 had Dendermonde toen 970 buitenpoorters. Grote aantallen Dendermondse buitenpoorters woonden toen in de parochies Baasrode, Grembergen, Hamme en Zele; zie P. STABEL, *Dwarfs among Giants*, o.c., p. 105. Volgens de auteur zou dit neerkomen op 48 % (sic) van de plattelandsbevolking van de kasselrij van het Land van Dendermonde. Rekening gehouden met de studie van L. PEE, *De bevolkingsevolutie*, o.c., is dit echter onmogelijk. Op basis van de stadsrekeningen kwam J. VAN SCHAFTINGEN, *Naer de groete armoede*, o.c., p. 226 echter tot 472 buitenpoorters in 1403, 458 in 1404 en 459 in 1405. Rekening gehouden met een bevolking van 4112 inwoners voor de stad Dendermonde in 1417 (zie boven) betekent dit 11,47 %. De meeste Dendermondse buitenpoorters woonden in 1403 in Zele (79 of 16,73 %), Lebbeke (60 of 12,71 %), Opwijk (57 of 12,07 %) en Denderbelle-Zwijveke (49 of 10,38 %). In 1404 en 1405 bleven deze cijfers quasi onveranderd. In de stad Dendermonde woonden er ook buitenpoorters van andere steden. Zo woonden in 1477-1492 in Dendermonde 21 Gentse poorters, maar ook poorters van Aalst en Geraardsbergen. De toename van het aantal Dendermondse buitenpoorters in de eerste helft van de 15de eeuw was zonder twijfel te wijten aan het privilege van Filips de Stoute, hertog van Bourgondië en graaf van Vlaanderen, van 1402; zie D. NICHOLAS, *Town and Countryside*, o.c., p. 236 en P. STABEL, *Dwarfs among Giants*, o.c., p. 104.

⁷⁹ J. VAN SCHAFTINGEN, *Naer de groete armoede*, o.c., p. 226. In 1404 en 1405 bleven deze cijfers quasi onveranderd.

De hoofdreden van het proces was uiteraard het feit dat de zeven parochies blijkbaar niet gevraagd was hun toestemming te geven om bij te dragen in de gemeenschappelijke kosten. Het ging, met uitzondering van Wetteren en in mindere mate van Kalken, om parochies die fiscaal weinig bijdroegen in de quote van het Land van Dendermonde en dus politiek ook minder gewicht in de schaal legden bij het kasselrijbestuur. In die zin is het best te begrijpen dat de hoofdschepenen wel het advies hadden gevraagd van de schepenbanken van de parochies waaruit ze zelf afkomstig waren –en dus politiek afhankelijk- en die fiscaal en dus politiek veel meer gewicht hadden, zoals Zele en Hamme, die toch ook ten noorden van de Schelde lagen.

Het is duidelijk dat het proces tussen zeven parochies van het Land van Dendermonde tegen de hoofdschepenen van het Land van Dendermonde politiek geïnspireerd was, maar dat binnen dat politieke kader de fiscaliteit voor sommige parochies een grotere rol speelde dan voor andere. Achter de concrete aanleiding voor het proces van 1432, namelijk het feit dat de hoofdschepenen de zeven parochies niet geraadpleegd hadden, gingen interne tegenstellingen schuil tussen de hoofdschepenen en de parochies maar allicht ook tussen verschillende parochies onderling ⁸⁰.

Het vonnis van 1432 toont overigens aan dat de schepenen van Gent zich bewust waren van de interne tegenstellingen binnen de kasselrij van het Land van Dendermonde. De Gentse schepenen wezen in verschillende bewoordingen op de eenheid van het Land van Dendermonde en verklaarden dat zij *negheensins maken wilden eenich versceed tusschen den vors. lande ende prochien*, omdat *int generale al es gheheeten dland van Dendermonde*. Zij stelden tevens dat de verschillende parochies *een land sijn ende bliven sullen in zulker ghemeensaemheit als zij gheweest hebben*. De onderlinge solidariteit tussen de parochies was van het grootste belang voor deze eenheid zodat de parochies *deen den anderen doen bistancehede in allen ghemeen en oorbuer*, waar ze ook gelegen waren. De parochies waren verplicht *onderlinghe goede vrientscepe ende eendrachtichede te voedene*. De Gentse schepenen wilden in hun vonnis duidelijk de kool en de geit sparen. Het was moeilijk in te gaan tegen de eis van de zeven parochies omdat de hoofdschepenen duidelijk het gewoonterecht hadden geschonden door geen advies van de zeven parochies in deze materie te vragen. Anderzijds hadden de hoofdschepenen toch een octrooi van de vorst gekregen om tot uitvoering van de heffing over te gaan. De hoofdschepenen van de kasselrij vormden bovendien een belangrijke schakel tussen het bestuur van de plattelandsparochies en de stad Gents als hoofd van het kwartier. Het

De tegenstellingen tussen verschillende parochies van het vroegere Land van Dendermonde kwamen duidelijk tot uiting bij de vorming van de nieuwe kantons door de Franse overheid tussen augustus 1795 en februari 1796. Sommigen gemeenten weigerden toen ostentatief om met bepaalde andere gemeenten tot hetzelfde kanton te gaan behoren, o.a. wegens de ligging; zie A. VAN DE SOMPEL, Het kanton Overmere vóór de verkiezingen van maart/ april 1797: vorming, bestuur, volkstelling en burgerregister, *Castellum*, XV, nr. 4, 1998, p. 25-29.

is duidelijk dat iedere bedreiging van de politieke eenheid van het Gentse kwartier, hoe klein ook, een aantasting kon betekenen van de machtspositie van de stad als officiële spreekbuis van haar kwartier in de soms gespannen betrekkingen met de centrale overheid, o.a. over financiële materies. Het vonnis van 1432 werd dus ook ingegeven door de Gentse bekommernis om via het behoud van deze politieke cohesie de eigen machtspositie te behouden, zowel ten opzichte van het eigen kwartier als ten opzichte van de centralistische staat.

De ontwikkeling van de volksvertegenwoordiging werd gestimuleerd door de fiscale bekommernis van de onderdanen. Ook handel, justitie en landsverdediging stonden hoog op de politieke agenda in de onderhandelingen tussen vorst en onderdanen. Het proces van 1432 tussen de hoofdschepenen van het Land van Dendermonde en enkele lokale schepenbanken toont aan dat de mondigheid van de lokale bevolking een belangrijke factor was in het herkennen van een lage belastingsgraad als basis voor haar eigen welzijn en in het ervaren van haar eigen politieke gewicht ⁸¹.

Bibliografie

B. AUGUSTYN, Land van Dendermonde (12de eeuw-1795), in W. PREVENIER, B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia 72, Brussel, 1997, p. 457-460.

W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, jg. XL, nr. 90, Brussel, 1978.

W. BLOCKMANS, De representatieve instellingen in het Zuiden 1384-1482, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 4, Haarlem, 1980, p. 156-163.

W. BLOCKMANS, Flemings on the Move. A Profile of Representatives, 1384-1506, in W. BLOCKMANS, M. BOONE, TH. DE HEMPTINNE (eds.), *Secretum Scriptorum. Liber alumnorum Walter Prevenier*, Leuven/ Apeldoorn, 1999, p. 307-326.

W. BLOCKMANS, La représentation de la noblesse en Flandre au XVe siècle, in J. PAVIOT, J. VERGER (eds.), *Guerre, pouvoir et noblesse au Moyen Âge*, Cultures et civilisations médiévales XXII, Parijs, 2000, p. 93-99.

W. P. BLOCKMANS, G. PIETERS, W. PREVENIER, R. W. M. VAN SCHAIK, Tussen crisis en welvaart: sociale veranderingen 1300-1500, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 4, Haarlem, 1980, p. 42-86.

M. BOONE, Stedelijke fiscaliteit in de laatmiddeleeuwse Zuidelijke Nederlanden.

⁸¹ M. BOONE, Overheidsfinanciën in de Middeleeuwse Zuidelijke Nederlanden, o.c., p. 114.

- Tijdschrift voor fiscaal recht. Fiscofoon*, nr. 102, juni 1991, p. 122-135.
- M. BOONE, Overheidsfinanciën in de Middeleeuwse Zuidelijke Nederlanden, *Tijdschrift voor fiscaal recht. Fiscofoon*, nr. 117, mei 1993, p. 105-115.
- W. BUNTINX, De enquête van Oudenburg. Hervorming van de repartitie van de bedden in het graafschap Vlaanderen (1408), *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 134, 1968, p. 75-138.
- P. BUYSE, *De heerlijkheid van Dendermonde en haar gerechtelijke organisatie (van haar oorsprong tot 1355)*, onuitgegeven verhandeling Universiteit Gent, 1979-1980.
- J. DECAVELE, Bestuursinstellingen van de stad Gent (einde 11de eeuw-1795), in W. PREVENIER, B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia 72, Brussel, 1997, p. 277-320.
- TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Gand. Tome sixième. Coutumes de la ville de Termonde*, Brussel, 1896.
- J. DUMOLYN, *De Raad van Vlaanderen en de Rekenkamer van Rijsel. Gewestelijke overheidsinstellingen als instrumenten van de centralisatie (1419-1477)*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia 94, Brussel, 2002.
- J. DUMOLYN, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)*, Leuven/ Apeldoorn, 2003.
- D. LIEVOIS, De haardentelling van 1469 in het Land van Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, derde reeks, 17, 1968, p. 131-132.
- J. LINDEMANS, De Hoofdschepenenbank van 't Land van Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, derde reeks, IV, 1954, p. 161-196.
- N. MADDENS, Het verschil tussen de "pointinghe" en de "zettinghe", voornamelijk in het Brugse Vrije tijdens de periode 1515-1550, in *Standen en Landen*, nr. 44, Kortrijk/ Heule, 1968, p. 29-58.
- N. MADDENS, Zestiende-eeuwse fiskale bronnen ter bestudering van de sociaal-economische toestanden op het Vlaamse platteland, in *Economische Geschiedenis van België. Behandeling van de bronnen en problematiek. Handelingen van het Colloquium te Brussel 17-19 nov. 1971*, Brussel, 1972, p. 21-30.
- N. MADDENS, *De bedden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Keizer Karel (1515-1550)*, *Standen en Landen* nr. 72, Kortrijk/ Heule, 1978.
- N. MADDENS, Parochies (begin 14de eeuw- 1795), in W. PREVENIER, B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia 72, Brussel, 1997, p. 533-545.
- N. MADDENS, Bijlage: het Transport van Vlaanderen (1312-1795), in W. PREVENIER, B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia 72, Brussel, 1997, p. 546-551.

- D. NICHOLAS, *Town and Countryside: Social, Economic, and Political Tensions in Fourteenth-Century Flanders*, Rijksuniversiteit Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de letteren en wijsbegeerte nr. 152, Brugge, 1971.
- L. PEE, Agrarische en sociaal-ekonomische toestand en bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde tijdens de tweede helft der XVIde eeuw. Bijdrage tot de geschiedenis van het platteland, *Kultureel Jaarboek van der provincie Oost-Vlaanderen*, 25, 1971, p. 275-326.
- L. PEE, De bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde van 1469 tot 1620, in C. VANDENBROEKE, W. PREVENIER (eds.), *Demografische evoluties van de 9e tot de 20e eeuw in de Nederlanden*, Studia Historica Gandensia 200, Gent, 1977, p. 167-197.
- A. PINCHART, *Inventaire des archives des chambres des comptes précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, deel 5, Brussel, 1879.
- Placcaetboek van Vlaanderen*, deel, 1, Gent, 1639.
- W. PREVENIER, Repartitie der bedden van 1394 en 1396 in het Land van Aalst. Een kartografische bron, *Het Land van Aalst*, 11, 1959, p. 260-269.
- W. PREVENIER, *De Leden en de Staten van Vlaanderen (1384-1405)*, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, nr. 43, Brussel, 1961.
- P. STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen (14de -16de eeuw). Bevolkingsdynamiek en economische functies van de kleine en secundaire stedelijke centra in het Gentse kwartier (14de -16de eeuw)*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, nr. 156, Brussel, 1995.
- P. STABEL, *Dwarfs among Giants. The Flemish Urban Network in the Late Middle Ages*, Studies in Urban Social, Economic and Political History of the Medieval and Modern Low Countries nr. 8, Leuven/ Apeldoorn, 1997.
- J. VAN SCHAFTINGEN, *Naer de groete armoede ende de onghereetschepe. Dendermonde 1377-1405 volgens de stadsrekeningen*, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 17, 1998, p. 53-254.
- A. ZOETE, *De bedden in het graafschap Vlaanderen onder de hertogen Jan zonder Vrees en Filips de Goede (1405-1467)*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr. 149, Brussel, 1994.

Bijlage**27 februari 1432**

Copie: Gent, Stadsarchief, reeks 301, registers van de schepenen van de keure, nr. 31, 1431-1432, f° 54r°/10 (19 regels).

Kenlic zij etc. dat up de ghescille die nu ende te diversen stonden gheweest hebben vor scepenen etc. tusschen den hoeftscepenen jeghenwoordich van den lande van Dendermonde ende haeren vorzaten an deen zide ende den ghedeputeerden van den prochien Wettere, Belle, Overmeere, Uutberghine, Calkene, Laerne ende Moerseke an dandere, sprutende omme doccoyson van eenen ottroye dat de hoeftscepenen vorzaten van desen onlanx leden vercreghen adden van minen heeren van den rade ende daden consenteren bij scepenen vorn. toter somme van CC XX lb. par. over de coste bij hemlieden ghedaen in zekere vervolghe bij hemlieden te diversen stonden ende plaetsen ghedaen omme den orbuer ende profijt van den ghemeenen lande van Dendermonde, dus begheerden de vors. hoeftscepenen dat de ghedeputeerde van den vors. prochien daer in ghelden ende contribueren soudent mids dat zij gheinclaveert ende annex waren den vors. lande van Dendermonde, ende alle taxe den selven lande van Dendermonde overghesonden van ons gheduchts heeren subvencie van oyts tiden ghecostumeert te gheldene sonder eenich wedersegghen, dies de ghedeputeerde van den vors. prochien wel gheloofden maer niet te min weerden hemlieden van yet te gheldene in de vors. somme omme dat hemlieden lettelt of niet haeren vors. vervolghe baten of profiteren mochten, ende al waest zo dat zij annex waren met den vors. lande in de subvencie van onsen gheduchten heere ende prinche nochtan so en adden zij in anderen zaken met hemlieden gheen ghemeen want zij heerscepe waren up hem selven toebehorende zekeren subgiten van onsen vors. gheduchten heere, ende vander zide adden de vorzaten van den selven hoeftscepenen tanderen tiden, als questie van gheliken roerde, hemlieden belooft ende toegheseit dat al eer zij eenighe vervolghe van slands weghe meer doen soudent te ghemeene coste dat zij hemlieden die alvoren soudent bi bringhen ende te kennenen gheven, dies vermet legghende up dats nood ware met meer woorden etc., so waest dat scepenen vorn. die negheensins maken wilden eenich versceet tusschen den vors. lande ende prochien, mids dat int generale al es gheheeten dland van Dendermonde, appointeerden ende verclaerden dat niet jeghenstaende dat de ghedeputeerde van den vors. prochien mainteneerden dat zij niet gheweten adden van den zaken daer omme de coste ghedaen waren noch dat die niet inghestelt was ende beleedt bij haren consente, dat zij nochtan ghelden ende contribueren zullen in de costen vors. met den selven prochien van den vors. lande, ende dat zij een land sijn ende bliven sullen in zulker ghemeensaemheit als zij gheweest hebben tote den daghe van heden ende deen den anderen doen bistandichede in allen ghemeenen oorbuer et waere omme die van over deen zide van den watere alse wel alse omme dander zide, behoudelic

dies dat men van nu vort an gheen zaken vort stellen sal ende vervolghen te ghe-meenen coste van den vors. lande et en zij dat men die alvoren anbringhe ende te kennen en gheve den inghezeten en van den vors. prochien ofte emmer ten eersten dat doenlic zij sonder fraude of scamp, ende worden de selve inzetene ghehouden haer consent te doene in alle redelike sticken die oorbuerlic ende [] sijn moghen omme tghemeene van den vors. lande ende daer af te helpene draghen alle commer ende laste, ende intsgheelijcx werden ghehouden te doene dandere van den vors. lande den inghezeten en van den vors. prochien welc appointement ghelast was den vors. partijen tachtervolghene ende tonderhoudene ende onderlinghe goede vrientscepe ende eendrachtichede te voedene ende oec de coste van desen ghemeene te ghelden met den vors. somme van den anderen costen. Actum XXVII d. februarii anno XXXI.

“IK KOM DE PEN IN MIJNE HAND NOG EENS TE NEMEN...”

Een brief van frontsoldaat Raymond Van Laere uit de Grote Oorlog 1914-18 ¹

Antoon Afschrift

Inleiding

De gedenkplaat aan het oude gemeentehuis te Laarne vermeldt tweeëndertig namen van Laarnse soldaten die sneuvelden in de Grote Oorlog.² Het bidprentje, dat korte tijd na de Wapenstilstand van 11 november 1918 werd uitgedeeld bij een eredienst ter nagedachtenis van de gesneuvelden en opgeëisten, noemt achtentwintig gesneuvelden met de plaats en jaar van overlijden. Raymond Van Laere wordt, evenals Alfons Vereecke, daarop nog als vermist aangegeven ³.

Het is merkwaardig en zelfs verbazingwekkend dat de familie Van Laere weinig of niets te weten is gekomen over de omstandigheden waarin Raymond aan zijn einde kwam, ook niet waar hij sneuvelde, waar hij gevonden en begraven werd. Dat hij gevonden werd, bewijst zijn soldatenpenning, die samen met zijn trouwboekje, een bidprentje en een brief door de familie bewaard werden. Uit de archieven van het leger ⁴ blijkt bovendien dat er heel wat briefwisseling geweest is tussen deze diensten en de gemeente Laarne over de identificatie, de begraafplaats en het graf van Raymond en het toekennen van de *Zege- en Herinneringsmedaille*. Het gemeentebestuur op zijn beurt bracht de weduwe, Leonie De Vilder, regelmatig op de hoogte, zodat ze zonder enige twijfel wist waar haar man gesneuveld en begraven was. Al deze informatie is echter binnen de familie blijkbaar verloren gegaan of niet doorgegeven, mogelijk omdat de kinderen toen nog erg jong waren.

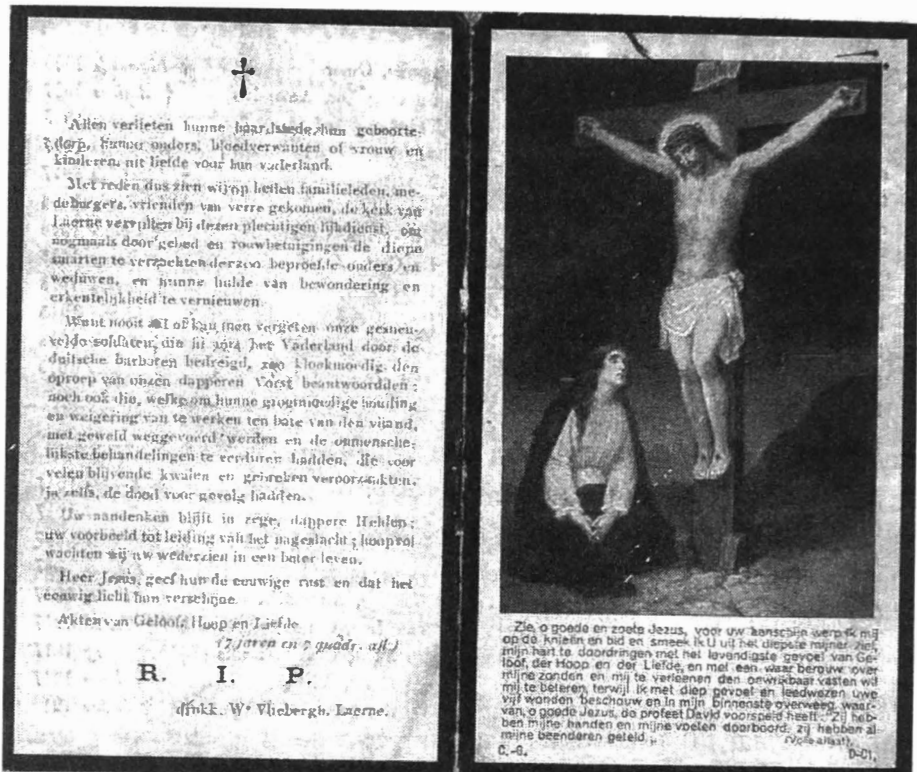
De belangrijkste herinnering aan Raymond Van Laere is, buiten de enkele mooie foto's, misschien wel de brief die hij schreef in het begin van de veldtocht. Hij is

¹ Met dank aan dhr. Georges Couché, zoon van Clara Van Laere en kleinzoon van Raymond, die ons de familiedocumenten en foto's bezorgde; aan adjudant Etienne Knapen, Dienst oorlogsgraven, Kwartier koningin Elisabeth, Everstraat 1, 1140 Brussel, die ons een kopie van het dossier over Raymond Van Laere bezorgde; aan A. Van de Sompel, E. Balthau en mevr. Irène Baetens voor hun actieve medewerking.

² De drieëndertigste, Domien Van De Sompel, wordt niet vermeld, mogelijk omdat hij stierf na het einde van de oorlog, nl. te Rennes in 1919 en dus niet echt sneuvelde tijdens de oorlog.

³ Blijkbaar beschikte men toen nog niet over volledige informatie over de gesneuvelden en vermisten, want de namen van Camiel De Mol, Theophiel De Wilde, Cyriel Goeman, Aloïs Van Swol en Charles-Louis Willems ontbreken.

⁴ Territoriale Directie, Dienst oorlogsgraven, Kwartier koningin Elisabeth, Everstraat 1, 1140 Brussel.

OORLOG 1914-1918	
DE GEMEENTE LAERNE,	
aan hare gesneuvelde Zonen en doorgemar- telde opgesichte Medeburgers, tot roemrijke en blijvende gedaachtenis.	
†	
Paelinck, Camiel	† Perreye 1914
Paelinck, Petrus	† Calais 1914
Paelinck, Jan	† Nieuwepelle 1916
De Wilde, Jules	† Fzer 1916
De Wilde, Marcel	† Fzer 1916
Vliebergh, Leon	† Fzer 1914
Vliebergh, Eniel	† Fzer 1914
Seghers, Camiel	† Hnecht 1914
Claus, Eniel	† Fzer 1914
Paelinck, Evarist	† Dismide 1914
Byn, Leonard	† Nieuwepelle 1915
Tenmerman, Louis	† Fzer 1915
Raman, Cesar	† Mello 1915
Horrobaut, Cesar	† Laerne 1915
Van Laere, Raymond	Fernist
Vercecke, Alfous	Fernist
Boone, Omer	† Dismide 1916
De Bruycker, Amandus	† Amiens 1917
Thomas, Jozef	† Rennes 1917
Andries, Achiel	† Ruiterskuppele 1917
Neyt, Willem	† Dismide 1917
Vervaeck, Alfous	† Boersinghe 1918
Huyssmaus, Raymond	† Calais 1916
De Cock, Jozef	† Bray 1918
De Vylder, Oscar	† Louvea 1918
De Mlieck, Medard	† Moldegem 1918
De Wilde, Leo	† Calais 1918
Van De Sonpel, Domien	† Rennes 1919
DOORGEMARTELDE OPGESICHEN :	
Scheire, Theophil	† Laerne 1917
Tubeeke, Seraphicu	† Brussel 1917
De Heunesteker, Eniel	† Lougugem 1917
Troch, Medard	† Pienres 1917
Willems, Augustien	† Pienres 1917
Van Loo, Cyriel	† Trelon 1917
De Smot, Charles-Louis	† Affry 1917
De Gesak, Victor	† Loen 1917
De Schuyter, Richard	† Sedan 1918

Fig. 1: Buiten- en binnenzijde van het bidprentje met de namen van de gesneuvelden uit de Eerste Wereldoorlog.

gericht aan zijn echtgenote Leonie De Vilder, bijgenaamd Leonie Buysse⁵, die met twee kleine kinderen, Clara (drie jaar) en Achiël (drie weken), achterbleef in de Kapellestraat nr. 2, op het Steentje te Laarne. De brief is in zijn eenvoud een ontroerende getuigenis van de frontsoldaat. De aanvang doet denken aan de brief uit "De Loteling" van Hendrik Conscience, waarin Jan aan zijn ouders meldt dat hij *kwade ogen* gekregen heeft: *"Zeer beminde ouders, Ik neem de pen in de hand om te vernemen naar den staat van ul. gezondheid..."*

Met behulp van het militair dossier van Raymond Van Laere en een met de hand geschreven document, waarin dag na dag, bijna uur na uur, de veldtocht van zijn regiment, het 3^e Jagers te voet, wordt beschreven, konden we nagaan waar en wanneer de brief werd geschreven, wat Raymond meemaakte tijdens zijn twee maanden durende veldtocht en in welke omstandigheden hij aan zijn einde kwam. Tenslotte konden we ontdekken waar hij werd begraven en waar zijn graf nog steeds kan bezocht worden.

Legerdienst

Raymond Van Laere, zoon van Charles-Louis en Joanna Christina Van Wesemael, kleinzoon van Angelus Van Laere (° Wetteren, 11 mei 1791), werd geboren te Laarne op 9 maart 1884. Hij was wever van beroep. Wat de legerdienst betreft behoorde hij tot de klasse van 1907.

De militiewet van 21 maart 1902, verschenen in het Staatsblad van 27 maart, bepaalde dat de aanmonstering bij het leger voortaan gebeurde door vrijwillige dienstneming. Het contingent werd eventueel aangevuld met dienstplichtigen, die jaarlijks werden opgeroepen en aangeduid met het lotingsstelsel. De actieve dienst bedroeg acht jaar waarna de miliciens nog vijf jaar bij het reserveleger werden ingedeeld. Dat lijkt enorm lang, maar in de praktijk werden de dienstplichtigen, de vrijwilligers met handgeld en de vervangers, afhankelijk van het wapen en van het budget van het leger, al naar huis gestuurd na een actieve dienst van twintig tot zesentwintig maanden⁶. De soldij bedroeg vijftientwintig frank voor het voetvolk en dertig voor de bereden troepen. We kunnen stellen dat de verdediging van het land vooral werd toevertrouwd aan de minst gegoeden. De vrijwilligers met handgeld namen dienst omwille van de premie en de soldij, de kapitaalkrachtige lotelingen die een klein nummer trokken lieten zich vervangen door een minder gegoede die tekende omwille van de afkoopsom. De wet van 18 november 1909 stelde een eind aan dit

⁵ Waar die bijnaam vandaan komt is niet met zekerheid te zeggen. Volgens haar kleinzoon Georges Couché zou Leonie als vroedvrouw samengewerkt hebben met ene dr. Buysse.

⁶ Infanterie: twintig maanden, genie en vestingartillerie: tweeëntwintig maanden, administratie: vierentwintig maanden, bereden artillerie: achtentwintig maanden, cavalerie: zesentwintig maanden.

Fig. 2: Leonie De Vilder vóór haar huwelijk met Raymond Van Laere.

systeem en voerde de verplichte legerdienst in. Leopold II, waarvan bekend was dat hij voorstander was van de afschaffing van de militieloting en het vervangingstelsel, zou de wet ondertekenen op zijn sterfbed, enkele uren voor zijn dood. Op dinsdag 14 december 1909, om 18.43 u, na een drietal handtekeningen op een blad papier uitgetrakteerd te hebben, zette hij met moeite zijn handtekening onder het document. Die pennentrek was meteen zijn laatste; de vorst overleed op 17 december⁷.

Op 11 april 1907 nam Raymond Van Laere dienst als *vrijwilliger met handgeld*⁸. De premie bedroeg in totaal 1600 frank die in meerdere schijven in de loop van de legerdienst werden uitbetaald. Bij de ondertekening ontving de vrijwilliger 300 frank. Dat was in die tijd een aardig bedrag voor een minder gegoede jongeman, wat hem toeliet op het einde van zijn actieve legerdienst met zijn spaargeld meubels en huisgerief te kopen en te trouwen. Dat deed ook Raymond Van Laere. Hij huwde op 21 september 1910 met Leonie De Vilder, dochter van Henricus Josephus en van Mathilde Robuyst.

Raymond Van Laere werd ingelijfd in het 3^e regiment Jagers te voet. Dit regiment werd opgericht op 30 maart 1830 en was vanaf 1877 gekazerneerd te Doornik, waar het na enkele jaren integrerend deel uitmaakte van de stad. In 1902 werd met veel luister de 25^e verjaardag van de aankomst van het regiment gevierd. Het 3^e Jagers te voet was ondergebracht bij de 17^e Gemengde Brigade, die op haar beurt deel uitmaakte van de 5^e Legerdivisie.

Uit budgettaire overweging laste het leger vaak lange verlofperiodes in, vooral in de winter als de kosten voor verwarming en voeding hoog opliepen. Bovendien moest er tijdens het verlof geen soldij uitbetaald worden. Of zijn vrouw toen al het beroep van vroedvrouw uitoefende is niet bekend. Waarschijnlijk koos ze voor die broodwinning nadat ze weduwe geworden was en de kost moest verdienen voor haar twee kinderen.

De dienststaat van Raymond Van Laere vermeldt dat de eerste periode van zijn actieve legerdienst duurde van 11 april 1907 tot 5 juli 1908. In die periode kreeg hij viermaal verlof: van 19 tot 26 augustus 1907, van 1 tot 5 november 1907, van 3 tot 7 december 1907 en van 25 december 1907 tot 1 januari 1908. Van 9 januari tot 17 januari 1908 verbleef hij, om een niet vermelde reden, in het hospitaal te Brussel. Eénmaal kreeg hij acht dagen kamerarrest *Pour avoir fumé dans son lit après l'appel du soir et déclaré mensongèrement que le chef de chambre ne signalait pas un autre homme comme ayant également fumé*.⁹ Dat is de enige overtreding waarop hij tijdens zijn hele diensttijd betrap werd.

⁷ L. DE VOS, *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de militiewetgeving, 1830-1914*, Uitg. Legermuseum, Brussel, 1985.

⁸ In zijn dossier, dat uiteraard volledig in het Frans was ingevuld, gebruikt men de term V.A.P., wat staat voor: *Volontaire avec Prime*.

⁹ Om, na het avondappel, in zijn bed gerookt te hebben en op leugenachtige wijze verklaard te hebben dat de kameroverste een andere roker niet gesignaleerd had.

Fig. 3: Raymond Van Laere als soldaat.

Op 4 augustus 1908 hervatte hij zijn dienst tot 18 juli 1909, met driemaal een kort verlof (vijf dagen) van 17 tot 21 januari, van 8 tot 12 april en van 30 mei tot 3 juni 1909. Van 30 januari tot 18 mei 1909 volgde hij een opleiding in de applicatie- en vervolmakingschool van de infanterie.

Het onderbrekingsverlof duurde van 18 juli tot 17 augustus 1909. Hij verbleef tot 15 september van hetzelfde jaar in de kazerne en werd dan voor onbepaalde tijd met verlof gestuurd.

Hij werd voor een korte periode weer *onder de wapens* geroepen, van 25 mei tot 23 juni 1910, dag waarop hij zijn wapens en andere goederen die het leger toebehoren inleverde, om voor onbepaalde tijd, met beperkte solde, naar Laarne gestuurd te worden.¹⁰ Zijn legerdienst zat er op.

De nieuwe militiewet van december 1909 legde de legerdienst voor de infanterie vast op 15 maanden en voor de cavalerie op 24 maanden met 15 dagen verlof per jaar. De rekrutering was voortaan gebaseerd op de dienstplicht van één zoon per gezin. Broers konden elkaar vervangen. Bedienaars van de drie erkende erediensden, missionarissen en leerkrachten werden eveneens vrijgesteld. Degenen die zich op die taken voorbereidden en eveneens de religieuzen moesten evenwel gedurende drie maanden een opleiding tot verpleger volgen. Het effectief bleef 42 800 man in vredestand en 180 000 man op oorlogsvoet¹¹.

De veldtocht van het 3^e Regiment Jagers te voet

De oorlogsdreiging was in juni 1914 in die mate toegenomen dat koning Albert, de legertop en de regering de algemene mobilisatie afkondigden op 31 juli 1914 om 19 u. Buiten de drie jongste klassen werden ook de lichten van 1909 tot 1901 gemoobiliseerd, wat de getalsterkte van het leger op circa tweehonderdduizend man bracht¹². Raymond Van Laere was één van de veertigduizend vrijwilligers.

Alle militairen met verlof en al wie in de mobilisatieregisters stond ingeschreven moesten zich onverwijld, zonder hun oproepingsbevel af te wachten, naar de wapenopslagplaatsen begeven en zelf voedsel meebrengen voor minstens vierentwintig uur.

In een handgeschreven document, de *Historique du 3ième régiment de Chasseurs à pied*¹³, verhaalt een anonieme getuige hoe de veldtocht van zijn regiment verlopen

¹⁰ ... en congé illimité avec S. R. (Solde Réduite). De term komt voor bij alle langere onderbrekingen van de dienst,

¹¹ L. DE VOS, *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de militiewetgeving, 1830-1914*, Uitg. Legermuseum, Brussel, 1985, p. 315.

¹² In totaal waren er 6 legerdivisies veldleger, 1 divisie cavalerie en 88 000 man ter verdediging van de forten van Antwerpen, Luik en Namen.

¹³ Koninklijk Legermuseum, au-9314/GF.

Fig. 4: Soldaat Raymond Van Laere.

is. Zo kunnen we dag na dag volgen waar Raymond Van Laere geweest is en wat hij meegemaakt heeft vanaf de mobilisatie tot zijn einde, op 5 oktober 1914.

Uit het verslag dat volgt, blijkt dat de troepenbeweging in het begin van de veldtocht bijzonder grillig, jachtig en bijgevolg zeer uitputtend was. Vooral voor het voetvolk was het een echte calvarietocht met onvoorspelbare dag- en nachtmarsen. De marsrichting veranderde dag na dag en tegenstrijdige bevelen volgden mekaar op. Voor eten, rusten en slapen bleef weinig ruimte over. Door de voortdurende terugtrekking naar nieuwe verdedigingslinies werd pas na drie weken (24 augustus) de eerste gecoördineerde offensieve actie uitgevoerd en sneuvelden de eerste soldaten van het regiment. Enkele weken later begonnen de zware gevechten aan de Nete, waar het Duitse leger de verdedigingslinie rond Antwerpen aanviel en doorbrak.

Zondag 2 tot dinsdag 4 augustus

De soldaten verzamelen te Doornik, volgens de auteur, in een geest van vaderland-lievende vervoering¹⁴, zowel bij de bevolking als bij de soldaten. Op 4 augustus, om middernacht, verlaat het regiment, onder luide toejuichingen van de bevolking, de stad Doornik. De treinreis duurt de hele nacht en brengt hen naar Grand-Leez in

¹⁴ ... l'exaltation patriotique de la population et des soldats était à son comble devant les horreurs d'une guerre sans merci., p. 1.

Brabant. Vandaar marcheren ze naar hun kantonnement in de omgeving. Ze komen aan in Merdorp, waar onmiddellijk een verdedigingsstelling wordt georganiseerd. Tegen de avond wordt order gegeven zich terug te trekken in westelijke richting en te kantonneren in Taviërs.

Nacht van woensdag 5 tot donderdag 6 augustus

Om 2.30u verlaat het regiment in alle haast Taviërs om via Merdorp in Thisnes, in samenwerking met een detachement van de genie een nieuw kantonnement in te richten. Wanneer, na de middag, de bivak ongeveer klaar is, komt het bevel om richting Hannuit te marcheren en post te vatten te Villers-le-Peuplier, langs de weg van Tienen naar Namen. Tegen de avond kantonneert het regiment te Hannuit en te Villers-le Peuplier.

Vrijdag, 7 augustus

Om 4 u. 's Morgens vertrek uit Hannuit om de lijn Omal–Grand-Asche te gaan bezetten.

Zaterdag, 8 augustus

Vanuit dezelfde positie worden verkenningstochten gemaakt. Vijandelijke cavalerie wordt gesignaleerd in de omgeving van Darion-Geer. 's Namiddags komt het bevel naar Waremmes (Borgworm) te marcheren, van waaruit een treintransport vertrekt naar Tienen. Aankomst om 16.15 u. Het regiment vervoegt de 5^e divisie artillerie in de omgeving van Jodoigne.

Zondag, 9 augustus

Rust te Jodoigne. Raymond Van Laere ontvangt een brief van zijn vrouw.

Maandag, 10 augustus

Mars naar Lathuy, waar ten zuidoosten gebivakkeerd wordt. Hier beantwoordt Raymond de brief van zijn vrouw.

De brief

Het regiment heeft nu een zware week van voortdurende verplaatsingen achter de rug. Die marsen, met volledige uitrusting, het herhaaldelijk opstellen en opbreken van de kampementen, de wachtbeurten, verkenningstochten en de korte nachtrust waren bijzonder uitputtend voor het voetvolk. Bovendien was er nauwelijks sprake van een fatsoenlijke maaltijd. Het Belgisch leger was toen het enige leger in Europa dat niet over een rijdende veldkeuken beschikte¹⁵. De soldaten moesten hun eten tel-

¹⁵ L. VAN GANSBEKE, *Les chasseurs à pied belges dans la Première Guerre mondiale*, 1984-1985, Legermuseum, Au-9310.

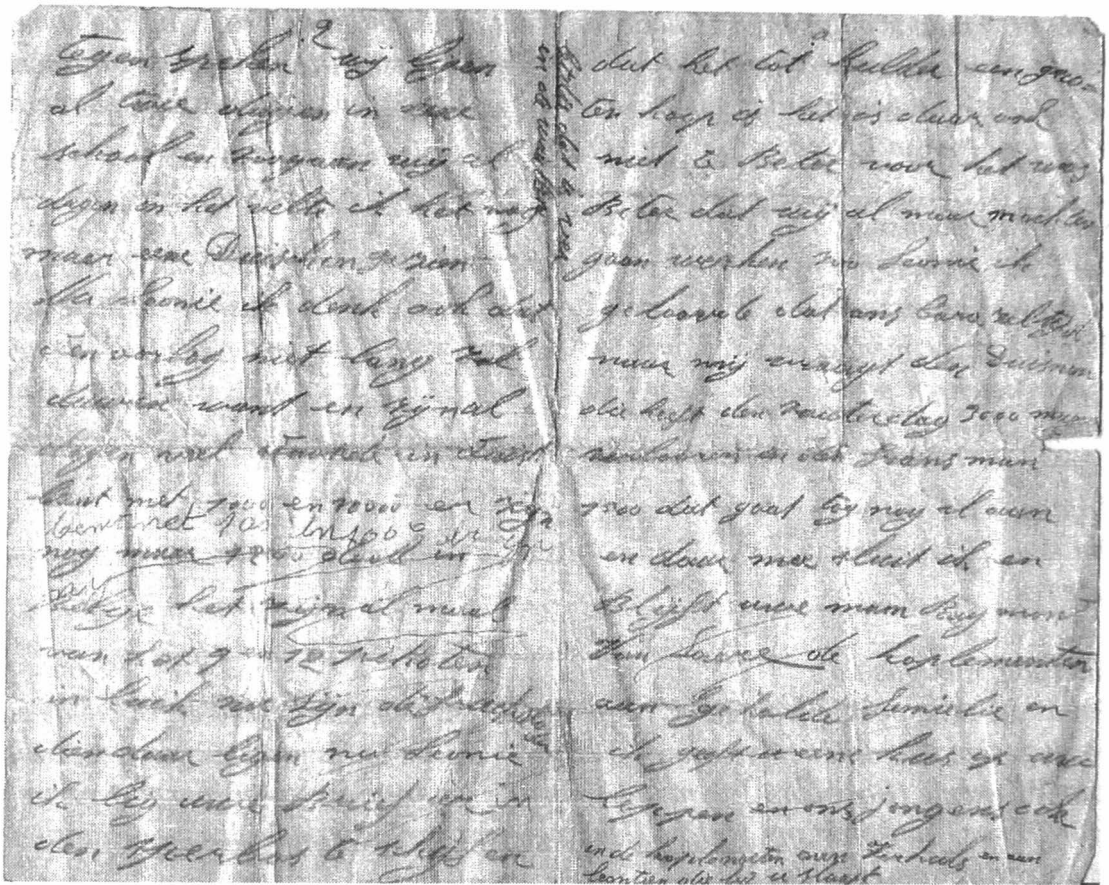

Fig. 5: Fragment van de brief van Raymond van Laere.

kens voor een hele dag in hun ransel meedragen.

Raymond Van Laere maakte van een rustpauze gebruik om, aan de rand van een sparrenbos, een brief te schrijven aan zijn vrouw, met potlood, op een grauw, in vier gevouwen blaadje papier van achttien op tweeëntwintig centimeter. Het is een antwoord op de brief die hij de dag voordien ontvangen heeft. De bladzijden zijn genummerd (1, 2, 3, 4) en behalve de aanspreektitel, is de hele tekst in één ruk zonder punten of komma's geschreven.

De brief wordt hier weergegeven zoals hij geschreven is, in de taal en de spelling die Raymond hanteerde.

Liefste

*Bemide Vrouwe en Kinders
en famielie,*

*Ik kom de pen in mijne
hant nog eens te nemen om
u nog eens eentige regeren (1)*

*te schrijven dat ik nog gezond
ben en ik hebt gezien in hulder
brief dat het bij hulder
ook nog goed is dat mij veel
plazier aan doet. Leonie ik
maar den zondag aven (2)¹⁶ hulder
Brief gad (3) zoo.....?.....
waar dat wij al dagen
ziten dat weet ik niet
het is al maal walen waar wij niet kunen*

2

*tegen spreken wij ligen
al twee dagen in eene (letdie¹⁷ dat is ver in de waallen)
school en zoo gaan wij al
dagen in het velte (4) ik het (5) nog
maar eene Duischen (6) gezien
Nu Leonie ik denk ook dat
den oorlog niet lang zal
duuren want en zijn al
dagen veel dooned (7) in duisch-
lant met 1000 en 1000 er zijn
nog maar 1200 dood in
Belge het zijn al maal
van het 9 en 12 pihoten (8) ¹⁸
in Luik nu zijn de frachsloden (9) ¹⁹ dien daar ligen.
nu Leonie ik lig uwe brief ier in den sperbos (10) te schrijven*

¹⁶ Zondag, 9 augustus 1914.

¹⁷ Die zin is er achteraf in de marge aan toegevoegd. Hij bedoelt hier Lathuy, deelgemeente van Jodoigne, provincie Waals Brabant, ten westen van Jodoigne.

¹⁸ Op 5 augustus konden de Jagers te voet (1^e en 4^e regiment) bij Sart-Tilman (Luik) de vijand terugslaan. Dergelijke kleinschalige successen werden in de Belgische pers uiteraard uitvergroot en soms voorgesteld als een belangrijke militaire overwinning, ook al was de impact ervan beperkt. Dit verklaart het optimisme van Raymond en zijn overtuiging dat de oorlog, met duizenden Duitse en heel wat minder Belgische slachtoffers, niet lang zou duren. Zoals Raymond schrijft hadden ze zelf nog geen contact met de vijand gehad en waren ze aangewezen op die overtrokken berichten. Helaas zag de werkelijkheid er minder rooskleurig uit. Op 7 augustus trokken de Duitsers Luik binnen en de citadel werd zonder slag of stoot ingenomen. De forten zouden een na een in Duitse handen vallen.

¹⁹ Met Fransen bedoelt Raymond waarschijnlijk Franstaligen, Walen. Het Franse leger was wel opgerukt tussen Samber en Maas, maar niet tot in Luik.

Fig. 7: Leonie De Vilder en dochter Clara Van Laere (in 1912?)

3

zoo Leonie gij kunt niet
 denken hoe dat het ier zier
 licht (11) voor te huis te zijn
 als wij maar gezond naar
 huis kan komen is het nog
 niet af dui...?... Tans nog
 een maant of zoo Leonie
 gij moet niet denken dat
 ik nog erg?... aan de?..
 zal doen daar is het ver
 van Leonie gij moet
 geen temper (12) op mijne brief
 niet zetten ge moet er
 op zetten sarvies
 millieter (13) tans is het goet
 daar moet gij tans geen
 gelt aan geven zoo Leonie

4

dat het tot hulder een gro-
 te hoop is het is daar ook
 niet te beter voor het was
 beter dat wij al maar mochten
 gaan werken zoo Leonie ik
 geloofde dat ons Clara altijd
 naar mij vraagt den Duisman (14)
 die heeft den zaaterdag 3000 man
 verloren en de fransman
 1500 dat gaat tog nog al aan
 en daar mee sluit ik en
 blijft uwe man Raymond
 Van Laere de komplementen
 aan geheelde famielie en
 ik geeft u eene kus op uw
 leppen(15) en ons jongens ook
 en de komplementen aan Verhulst ²⁰ en aan
 Leontien²¹ die bij u slaapt

²⁰ Cesar Verhulst was een buurman en vriend des huizes.

²¹ Leontien De Vilder, zuster van Leonie, gehuwd met Kamiel Van Hoorde (overleden ca. 1952). Het echtpaar had twee kinderen: Maria en Cyriel, allebei overleden.

Aantekeningen

.....?..... = onleesbaar

- (1) eentige reegerlen = enkele regels
- (2) aven = avond
- (3) gad = gehad
- (4) het velte = het veld
- (5) het = heb
- (6) Duischen = Duitser
- (7) dooned = doden
- (8) pihoten = piotten, infanteristen
- (9) fransloden = Fransen
- (10) sperbos = sparrenbos
- (11) het ier zier licht = het hier pijn doet
- (12) temper = timbre, postzegel
- (13) = sarvies milieter = service militaire, legerdienst
- (14) Duisman = Duitser
- (15) leppen = lippen

Dinsdag, 11 augustus

Om 5.30u vertrek naar Sart-Mélin, waar ten noorden van het gehucht verzameld wordt. 's Namiddags order om de oostelijke bosrand langs de weg Waver-Jodoigne te verdedigen. 's Nachts wordt er ten westen van het bos gebivakkeerd.

Woensdag, 12 augustus

De verdedigingslinie en het bivak worden verder in orde gebracht.

Donderdag, 13 augustus

Dezelfde stellingen worden behouden tot 14 u. Dan komt het bevel zich naar het plateau van Hoegaarden, ten westen van Aalst te begeven²². Het regiment blijft daar tot 19.25 u. en kantonneert dan te Meldert.

²² Het Brabantse Aalst, ten zuidwesten van Tienen, aan de Gete. Op 12 augustus heeft aan de Gete te Halen, ten noorden van Tienen, de *Slag der zilveren helmen* plaats gehad. Dit was een kleine overwinning voor het Belgische leger. De Duitsers verloren 150 gesneuvelden, 2 à 300 krijgsgevangenen en 400 gedode paarden. De Belgen verloren bijna 500 manschappen (H. J. VAN THUYNE, *Raming volgens historische gegevens van de Duitse verliezen in het gevecht van Halen van 12 augustus 1914*). Na de slag lagen tussen de cavaleristen zilverkleurige helmen te glinsteren in de avondzon.

Fig. 6: Soldaat Raymond Van Laere.

Vrijdag, 14 augustus

Vertrek vanuit Meldert om uiteindelijk om 6 u. nog steeds op dezelfde positie te blijven, het plateau van Aalst. Om 20.30 u komt het bevel te kantonneren te Meldert waar we om 22.15 u. aankomen.

Zaterdag, 15 augustus

Vertrek vanuit Meldert om uiteindelijk om 6 u. nog steeds op dezelfde positie te blijven. Een groep bestaande uit de 3^e Jagers te voet en mitrailleurs van de 17^e brigade bivakkeren op de vlakte.

Zondag, 16 augustus

De troepen nemen de stellingen van vorige dag in. Het 3^e Jagers te voet wordt naar het noorden van Aalst gestuurd om een verbinding met de 1^e divisie artillerie tot stand te brengen. 's Avonds kantonneert het regiment te Meldert.

Fig. 8: Leonie De Vilder en haar kinderen Clara Van Laere en Achiel Van Laere in 1915.

Maandag, 17 augustus

Om 6 u. herbezet het regiment zijn stelling op het plateau. De 3^e Jagers worden naar het oosten van de Gete gestuurd om de heropbouw van de bruggen te beschermen. Ze bivakkeren op die positie en de rest van het regiment keert terug naar het kantonnement te Meldert.

Dinsdag, 18 augustus

Om 6 u. verzameling en om 9.30 u. order om te vertrekken naar Lathuy met het 5^e regiment artillerie, de pioniers en de mitrailleurs van de 17^e brigade om de cavalerie te vervoegen. Vertrek om 10 u. De havresacs²³ worden op het plateau achtergelaten. Het regiment installeert zich ten zuiden van Lathuy en voert verkenningen uit naar het zuidwesten, naar Jodoigne-Souveraine en Dongelberg. Om 15 u. krijgen we bevel ons terug te trekken op de verzamelstelling aan de westelijke rand van het bos van Lathuy. Om 18 u. order ontvangen om te Nethen ten zuiden van Meerdaal-bos te kantonneren, na eerst onze ransels opgehaald te hebben op het plateau van Aalst. Onmogelijk dit bevel uit te voeren. Terug naar het plateau van Aalst en mars naar La Bruyère (gehucht Beauvechain), waar het uitgeputte regiment om 23 u. aankomt (1e etappe naar de verdedigingslinie van Antwerpen).

Woensdag, 19 augustus

Om 5 u. vertrek van La Bruyère naar Nethen. Onderweg bevel ontvangen om naar het noordwesten van Leefdaal te marcheren. Om 11.30 u. de verzamelingplaats bereikt ten noorden van paal 11 van de weg Leuven-Tervuren. Om 14.30 u. wordt de mars hervat om te 20.30 u. te Peutie aan te komen.

Donderdag, 20 augustus

Om 0.15 u. bevel ontvangen om de verdedigingslinie van Antwerpen te gaan bezetten en via Houtem, Eppegem, Tisselt naar het verzamelpunt ten noorden van Breendonk te marcheren. Het regiment arriveert om 18 u. en krijgt bevel in Ruisbroek-Sauvegarde te kantonneren. Om 20 u. wordt het kantonnement ingenomen.

Vrijdag, 21 augustus

Rustdag

Zaterdag, 22 augustus

Het regiment blijft in het kantonnement, marsklaar.

23

Het Franse *havresac*, letterlijk haverzak, betekent ransel. Die ransel, waarin de soldaten hun uitrusting in stopten, geleek op de cilindervormige haverzak die de voerman gebruikte om zijn paard onderweg te voederen.

Fig. 9: Leonie De Vilder en haar kinderen Clara Van Laere en Achiel Van Laere in 1916 of 1917.

Zondag, 23 augustus

Onder onophoudende regen verzameld ten noordwesten van Sauvegarde. Om 20 u. terug naar het kantonnement.

Maandag, 24 augustus

De staf van de 17^e brigade, de cyclisten, de 2^e Jagers, de artillerie, de mitrailleurs en de cyclisten van de 16^e brigade, de 3^e Jagers te voet, de mitrailleurs en de cyclisten van de 17^e brigade, de 2^e Jagers te paard, de 5^e artillerie, 1 sectie ambulanciers onder het bevel van de 17^e brigade, moeten een verkenningsopdracht uitvoeren in zuidelijke richting, op bevel van de commandant van de 5^e divisie artillerie.

De eenheden moeten marsklaar zijn om 8 u. De 3^e Jagers-cyclisten en het 2^e regiment Jagers te paard trekken in colonne langs de weg Puurs-Londerzeel naar de paal 2. De 2^e Jagers, de artillerie en de mitrailleurs van de 16^e brigade marcheren in colonne op de weg Willebroek-Lippelo naar het kruispunt ten westen van paal 12. De 3^e Jagers te voet, de mitrailleurs van de 17^e brigade, de 5^e artillerie stappen in colonne op de weg Ruisbroek, Pullare, Peizegem. De ambulanciers nemen de weg Bornem-Puurs tot de kerk van Puurs. De infanteristen zullen geen ransel meenemen. De batterijen zullen beperkt worden tot slechts 4 kanonnen en 4 munitiekisten. Er wordt een maaltijd op het terrein voorzien. De missie voor de 3^e Jagers te voet: zich naar Wolvertem begeven om de lichte vijandelijke detachementen die er gesignaleerd zijn te verkennen, aan te vallen en te verdrijven.

Om 11.30 u. wordt er halt gehouden. Er worden posities ingenomen te Slooten, Trappenhof en ten noorden van de spoorweg Mechelen-Dendermonde. Bevel wordt gegeven het Leefdaal-bos te doorzoeken, waar vijandelijke aanwezigheid werd gesignaleerd. Het bos blijkt niet bezet te zijn. Om 12.25 u. komt het bevel de mars naar Wolvertem te hervatten en de vijand aan te vallen waar hij gevonden wordt. De 2e compagnies trekken Impde binnen en kort daarna kondigen de verkenners aan dat het kasteel bezet is door twee of drie vijandelijke compagnies en dat 5 à 600 ruiters zich tussen de Dries en Wolvertem bevinden. De 3e Jagers te voet stoten voorwaarts gesteund door de batterijen van de artillerie. Er ontstaan zware gevechten zowel aan de rand van het dorp Impde als rond het kasteel. De twee compagnies te Impde geraken geïsoleerd en lijden zware verliezen. Na een wanhopige weerstand worden de twee compagnieën verpletterd door de Duitsers, die vanuit het kasteel naar de rand van het gehucht vooruitsnellen en trachten de 3^e Jagers te voet te bereiken, die zich gehergroepeerd hebben. Op een bepaald ogenblik worden de 3^e Jagers in de rug aangevallen door een pantservoertuig dat plots uit het niets komt opduiken. Dat dwingt onze troepen het gehucht op te geven. Een sectie mitrailleurs slaagt er evenwel in de vijand te stoppen en terug naar het kasteel te drijven. Aan de bijna gelukkige afloop van het episch gevecht komt een einde, wanneer blijkt dat de twee rokende mitrailleurs enkel bemand worden door luitenant Giroult, die kort daarna sneuvelt. De artillerie plooit terug op de heuvelkam Sloossen-Kaaskant en verhindert elk vijandelijk offensief. De vijand onderneemt geen poging om uit het dorp te komen,

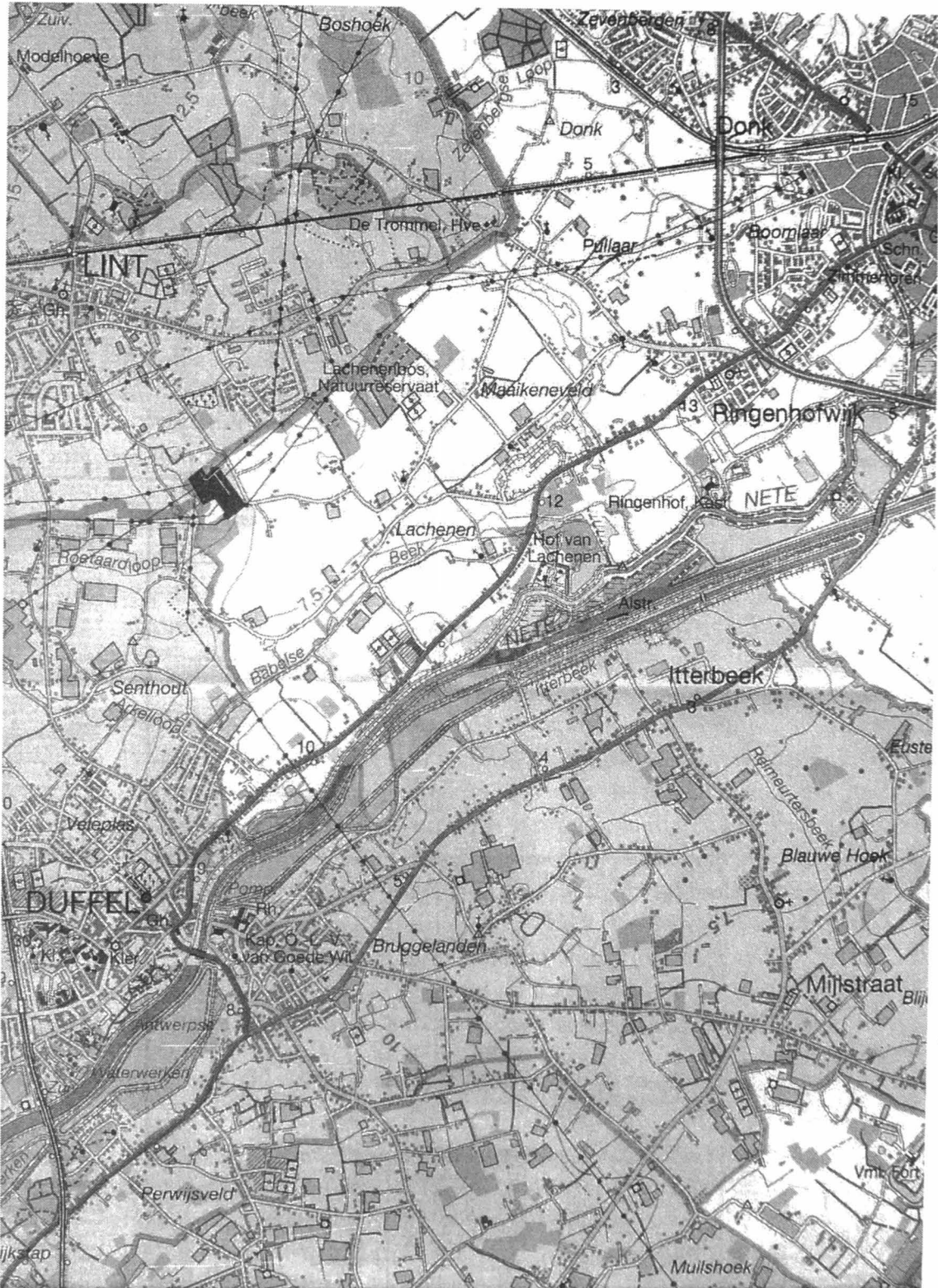

Fig. 10: Situering van Lachenen, ten zuiden van Lier, waar Raymond Van Laere sneuvelde op 5 oktober 1914.

maar onderhoudt het vuren op de 3^e Jagers te voet, die hun munitie vershoten hebben.

Het 19.30 u. stoppen de gevechten. De eenheden hergroeperen naar Sloossen toe en het regiment keert terug naar het nachtkantonnement te Londerzeel. De Duitse troepen die in Impde slag hebben geleverd trekken zich terug in Wolvertem.

Dinsdag, 25 augustus

Om 4 u. begeeft het regiment zich naar Londerzeel om zich te ravitailleren in munitie en verder naar Kapelle-op-den-Bos om de ransels op te halen. De verdeling van de ransels duurt twee uren en de meeste soldaten vinden de ransel die hen toebehoort niet terug. Het regiment neemt dan stellingen in te Koningsteen (ten zuiden van Kapelle-op-de-Bos), Laar en Spilt.

Woensdag, 26 augustus

Gevecht te Eppegem. Om 11 u. bevel om het kasteel van Eppegem, het kasteel Wolplande en het Katte-Mauterbos te verdedigen. Van bij de aankomst in het park van het kasteel van Eppegem, worden de brigades zwaar en van op korte afstand onder vuur genomen door de Duitse infanterie. Ze trekken zich terug tot onder de bescherming van de troepen te Wolplande. Ze ondergaan het aanhoudende, hevige geschut van mitrailleurs en geweren. Om 16.45 u. bevel zich terug te trekken naar De Bist en een achterhoede te vormen. Het regiment komt om 23 u. aan te Sauvegarde.

Uit het verslag van de eerste gevechten blijkt duidelijk dat het Belgisch leger niet opgewassen was tegen de vuurkracht van de Duitsers. Spijts enkele geslaagde uitvallen werden ze gedwongen terug te plooiën naar de rechter Scheldeoever. Ze slaagden er wel in de vorderingen van het Duitse leger af te remmen en hen te beletten hun rechtervleugel te versterken in de Slag aan de Marne.

Van donderdag 27 tot maandag 31 augustus bleef het 3^e Jagers te voet in het kantonnement van Sauvegarde. Dagelijks werd er een bataljon naar de voorposten op verkenning gestuurd. Op 1 september maken ze deel uit van een eenheid die een verkenningsopdracht uitvoerden. Het 3^e Jagers te voet vormden de achterhoede in een lange tocht langs Puurs, Oppuurs, Larendries, Opdorp en Buggenhout.

Donderdag, 3 september

Twee bataljons worden naar Willebroek gestuurd om de sluis te verdedigen. Het 3^e regiment ondersteunt de batterij; de mitrailleurs bezetten de berm van de spoorweg, dichtbij het station. Om 5 u. 's morgens ontstaat er een dichte mist die het zicht beperkt tot 30 meter. De 2^e compagnie stoot op een vijandelijke patrouille. Op dat zelfde ogenblik verschijnt er enkele tientallen meters vóór de 4^e compagnie een Duitse bataljonschef, omringd door enkele officieren, kaarten in de hand, die blijkbaar instructies geeft voor het sturen van verkenningspatrouilles. Een kort salvo van tien geweren maait de groep Duitsers weg. Hun eenheden, die zich op enkele passen

daar vandaan bevinden, zijn volkomen verrast door het hevige geweervuur en weten niet wat beginnen. Enkelen slagen er in de omliggende huizen te bereiken en groepjes te vormen. De mist trekt geleidelijk op en groepen tirailleurs naderen onze stelling. Gefascineerd door dit onverwacht succes schieten onze mannen van achter hun borstwering zoals op een schietstand. Spijts zijn enorme verliezen begint de vijand, rond 8 u. onze stelling te bedreigen. Een kanon dat inderhaast, met veel moeite en risico, in de viaduct is aangebracht schiet van dichtbij op de Duitsers. Na enkele minuten is de terugtocht algemeen. Het aantal gesneuvelden is aanzienlijk. Van op de rechterflank komen aanzienlijke vijandelijke strijdkrachten op zetten, een groot aantal brandbommen valt op Kapelle-op-de-Bos en veel huizen staan in brand. De beloofde versterking komt niet opdagen en onder een regen van projectielen en geweervuur wordt de terugtocht naar Willebroek aangevat. Het bataljon verliest nog manschappen door slecht gericht geschut van op het fort van Breendonk. Om 17 u. wordt het kampement van Sauvegarde bereikt. Koning Albert stuurt felicitaties aan het bataljon “pour sa belle conduite au combat de Kapelle-op-de-Bos”.

Vrijdag, 7 september

Een nieuwe uitval van uit de versterkte posities: Sempel-den-Dries en Weerde worden heroverd. Vooral de inname van Weerde was bijzonder roemvol.

Van zaterdag 5 tot woensdag 8 september bleef het regiment in het kantonnement van Sauvegarde. Op 9 september trok het 3^e regiment Jagers te voet naar Breendonk en de “redoute” (veldschans) van Letterheide en keerde 's avonds terug naar het kantonnement.

Van 11 tot 13 september waren de 3^e Jagers te voet betrokken bij een aanval in een poging de Duitse stellingen te Zemst en Weerde (het kasteel van Linkerpoort) te heroveren. Het volledige verslag van de hevige gevechten weergeven zou ons te ver leiden. Ter illustratie volgen een paar fragmenten:

Een hevige regen viel op onze stellingen die geen enkele beschutting boden. De compagnieën hervormden zich in de gracht langs de weg, de voeten in het water. (...) Ze brengen de nacht (van 11-12 september) door in de slechtst mogelijke omstandigheden. (...) De 3^e Jagers sturen patrouilles om het dorp te verkennen. Ze naderen de rand van het dorp tot op 200 meter, maar kunnen niet verder. Gezien het late uur (17 u.) en het naderen van de deemstering, besluiten ze een aanval te wagen. De compagnies, gebruik makend van al de bescherming die het terrein biedt, vervoegen de verkenningspatrouilles, maar worden verwelkomd met een dicht geweervuur van de infanterie op het ogenblik dat ze de aanval inzetten. Verrast door het intense vuur; houden ze halt, aarzelen en trekken zich terug. Maar de twee secties mitrailleurs openen het vuur op de vijand. De officieren hergroeperen de troep, die in een groots elan (un élan superbe), bajonet op het geweer, met de kreet “Vive le Roi!”, in gymnastiekpas het dorp binnenstormt en de vijand dwingt de Zenne over te steken (...). Rond

18 u. bezet het 3e Jagers het noordelijk deel van het dorp; de nacht valt en een onweer met een geweldige wolkbreuk bemoeilijkt de operaties. De soldaten brengen de nacht staande door, het wapen in de vuist, langs de dijken van de Zenne, onder onophoudelijk vijandelijk geweervuur. Van uit het bos ten zuiden van de Weerdebrug bestoken de Duitsers hen met een hevig bombardement. En de verliezen zijn aanzienlijk. (...) Na de aanval (de avond voordien) waren de verliezen eerder beperkt: 15 à 20 gekwetsten. Nu tellen we 12 à 15 gesneuvelden, 75 à 80 gekwetsten en 150 à 200 vermisten. Een deel daarvan zal in de namiddag de eenheid vervoegen.

Het regiment kreeg twee dagen rust in het kantonnement. Van 16 tot 26 september deden ze verkenningsopdrachten en aflossing van de wacht te Kapelle-op-de-Bos, Ramsdonk, Willebroek en Londerzeel. Nieuwe kantonnementen werden noordwaarts aan de rechter Scheldeoever te St.-Amands, Mariekerke en Opdorp ingenomen. Het 3^e Jagers bezette de voorpost te Londerzeel. Vanaf 27 september hervatten de gevechten en werd de druk van de Duitsers op de Antwerpse fortengordel opgedreven. De 3^e Jagers bezetten 's morgens een teruggetrokken stelling ten zuiden van Buggenhout, maar onder zwaar artillerievuur kwam het bevel naar St.-Amands te trekken en 's avonds te bivakkeren te Oppuurs.

Maandag, 28 september

Om 4.30 u. vertrek naar St.-Amands om de stelling van vorige avond weer in te nemen, maar onmiddellijk komt het tegenbevel om naar Hemiksem te marcheren. Aankomst om 11 u. Om 20 u. order naar Reet te trekken. Aankomst om 22 u.

Dinsdag, 29 september

Het regiment vertrekt om 11 u. naar Duffel. Het neemt posities in ten oosten van de spoorweg Mechelen-Antwerpen. 's Avonds kantonnement te Duffel.

Woensdag, 30 september

Terugkeer naar de posities van vorige avond. 's Avonds kantonnement te Lint.

Donderdag, 1 oktober

Om 5 u. hebben de 3^e Jagers hun positie aan de Roetaardstraat te Duffel ingenomen. 's Nachts blijft de stelling bezet en worden de gebeurtenissen afgewacht.

Op 2 oktober probeerden de Duitsers tot driemaal toe in de buurt van Walem de Nete over te steken. Het probleem was dat de bruggen vernield waren en de rechter Neteoever onder water was gezet. Aangezien de overstromingen tussen Lier en Duffel het minst erg waren, werd besloten daar de krachten te bundelen²⁴.

Vrijdag, 2 oktober

Hevig kanongeschut, de hele dag. De troepen aan de linkeroever van de Nete steken de rivier over en houden zich klaar voor een aanval tussen het fort van St.-Katelijne-Waver en de verschansing aan de spoorweg.. Om 17 u bevel om het 3^e naar de brug van Anderstad²⁵, ten zuidwesten van Lier te sturen, samen met een sectie mitrail-leurs.

Op 3 oktober gingen de Duitsers in de aanval. Loopgraven en schuilplaatsen stortten in onder een regen van granaten. Her en der werden de dijken van de linkeroever stukgeschoten waardoor de Belgische posities onhoudbaar werden. De Duitse pogingen om de 3^e en 4^e oktober bruggen te slaan mislukten telkens omdat de overtrekkende infanterie werd weggemaaid. De Duitsers werden op 4 oktober voor Lier tegengehouden door de Britse mariniers en bij de Nete door de Belgen, maar trokken in gesloten gelederen op naar Dendermonde en Schoonaarde. Hierdoor dreigde het Belgische leger te Antwerpen ingesloten te geraken²⁶.

Zaterdag, 3 oktober

Het 3^e Jagers heeft een stelling ingenomen tussen Anderstad en Lachenen Hof. Hevige kanonnade die de ganse nacht voortduurt.

Zondag, 4 oktober

Het bombardement duurt voort en is hevig in de namiddag.

De eerste oversteek door de Duitse troepen gebeurde te Lier op 5 oktober, waar ze tot driemaal toe bruggen over de rivier dienden te slaan. Ze slaagden er uiteindelijk in, onder dekking van hevig artillerievuur, in het gehucht Anderstad vaste voet te krijgen op de linker Neteoever. Tijdens de daaropvolgende nacht probeerden de Belgen, ten koste van vele doden en gewonden, tevergeefs de vijand weer in de Nete te drijven. Daags nadien sloegen de Duitsers zeven bruggen over de Nete en was de rivier te Lier in hun handen.

Maandag, 5 oktober

Om 12 u. komt het bevel twee bataljons (waaronder dit van Raymond Van Laere) naar het zuidwesten van het bos Loverijk, ten noorden van Lachenen, te sturen. Het order om 2 u. de twee bataljons ter beschikking te stellen van de commandant van het 2^e Jagers te Lachenen kan onmogelijk uitgevoerd worden. De troepen worden van uit het bos in de rug aangevallen. Niemand kan dit feit verklaren. Men vermoedt dat geïsoleerde vijandelijke troepen er in geslaagd zijn te infiltreren en post te vat-

²⁵ Gehucht van Lier.

²⁶ VAN CLEMEN S., op. cit., p. 63.

Fig. 11: Een ploeg vrijwilligers onder leiding van mademoiselle Orianne graaft tijdens de oorlog de stoffelijke resten van een Belgisch soldaat op te Londerzeel.

ten in de bomen²⁷. Om 23.30 u. wordt bevel gegeven aan alle troepen om een aanval uit te voeren, bajonet op het geweer, in een poging de Duitsers in de Nete te drijven. Het 3^e Jagers maakt deel uit van de linkerflank. Het regent onophoudelijk. Bij het inzetten van de aanval ontstaat er een onverklaarbare uitbarsting van vijandelijk vuur...

De aanval mislukt. Er zijn ontelbare gewonden en geen transport om hen af te voeren. De valide soldaten gebruiken alle mogelijke karren en kruiwagens om de gewonden in de aftocht mee te voeren. De gevechten rond Lier eisten 344 levens: 254 Belgen, waaronder Raymond Van Laere, verder 17 Engelse mariniers, 1 Rus en 72 Duitse mariniers²⁸.

Het effectief van het infanterieleger was in die mate geslonken dat op 14 oktober negentien regimenten werden afgeschafte. Het 6^e en het 3^e regiment Jagers te voet werden samengevoegd.

²⁷ Op dat ogenblik heeft het 3^e Jagers geen weet van het feit dat de Duitsers te Lier de Nete hebben overgestoken.

²⁸ VAN CLEMEN S., op. cit., p. 75.

Begrafenis

Om de gesneuvelden een definitieve rustplaats te bezorgen werd reeds in de maand oktober in diverse gemeenten een opgravingdienst ingericht. In anderhalf jaar werden in de streek tussen Kontich en Zemst 509 Belgische soldaten opgegraven. Ondanks alle identificatiepogingen bleven 79 van de 509 onbekend²⁹.

Na de gevechten werden de gesneuvelden meestal inderhaast begraven waar ze gevallen waren, of bijeengebracht in massagraven. Die graven, dikwijls in weiden gelegen, werden bedreigd door de landbouwactiviteiten (ploegen en spitten) of gewoon door verwaarlozing. Derhalve werd, op bevel van de gouverneur-generaal, baron von Bissing, overgegaan tot exhumatie van de gesneuvelden en overbrenging naar militaire begraafplaatsen. In het district *Brussel-Land* ³⁰ werd dit uitgevoerd door sergeant Herbst met de steun van Belgische vrijwilligers en onder de leiding van de *Gräberoffiziere*, de luitenanten Eckstein, Hôtsch, Bauermeister en Schuller³¹. De stoffelijke resten werden meestal naar de gemeentelijke kerkhoven overgebracht, maar in Eppegem was dit niet het geval. Daar bestond reeds een klein kerkhof met Belgische en Duitse soldaten, gesneuveld in de gevechten van 24 t./m. 26 augustus en van 10 t./m. 13 september. Het werd verder uitgebreid volgens de plannen van architect Kühnen, onder de leiding van Hauptman Rehorst tot een begraafplaats van 32,5 m op 61,5 m. Men naderde de begraafplaats over een stenen brug, afgezoomd met kleine muurtjes. Vervolgens moest men door een smeedijzeren hek, vervaardigd door Heinrich Dicks, een kunstsmit uit Krefeld. Links lagen 164 Belgische militairen, rechts 80 Duitse³². Achteraan was een gedenkteken van Georg Kolbe (1877-1947), een neoclassistische aedícula (tempeltje) met nis waarin een hoogrelief van moederfiguur met dode zoon, in 1916 gebeeldhouwd voor het kerkhof te Eppegem en in 1939 overgebracht naar Lier. Ook daar is een militaire begraafplaats die ontstaan is uit een voorlopige begraafplaats, aangelegd in 1915 in de buurt van Lachenen, waar de meeste slachtoffers vielen.

Mogelijk is Raymond Van Laere in eerste instantie begraven te Lachenen, waar hij sneuvelde en later, om onbekende reden, overgebracht naar Eppegem.

Er bestaat een namenlijst van de 80 Duitse en 164 Belgische gesneuvelden, opge maakt in juli 1918 door de Duitsers met de medewerking van de vrijwilligers uit de gemeente. Een zekere mevrouw Orianne, afkomstig van Kapelle-op-de-Bos hield

²⁹ VAN CLEMEN S., op. cit., p. 75.

³⁰ Zo aangeduid in de Duitse tekst.

³¹ VON WEDDERKOP, Rigierungsrat beim Kaiserl. Kreischef Brüssel, *Ehren-Friedhof in Eppegem. Zur Erinnerung an die Einweihung im Juni 1918*, Brussel, 26 juni 1918, p. 3.
A. & D. ROMBAUT-MANGIN, *de militaire begraafplaats van Eppegem*, in: Brochure Open Monumen-tendag, Eppegem, 2001.

³² Tijdens de tweede wereldoorlog werden meerdere Duitse graven naar Duitsland overgebracht. In 1956 bracht men de overblijvende Duitse graven over naar Vladslo, waar het befaamde beeld "Het treurende Ouderpaar" van Käthe Kollwitz staat.

Fig. 12: Een ploeg vrijwilligers onder leiding van mademoiselle Orianne kist de stoffelijke resten van een Belgisch soldaat te Londerzeel.

zich na de oorlog in de omgeving actief bezig met het identificeren van gesneuvelde soldaten en stelde daarvan een lijst op, de zogenaamde *lijst van mevr. Orianne*. Waar die lijst zich bevindt, hebben we niet kunnen achterhalen, maar we vermoeden dat ze in ruime mate gebaseerd was op de Duitse lijst. Daar ontbreken namelijk zowel wat de Duitse als de Belgische gesneuvelden betreft, heel wat namen. Vanaf het Belgisch grafnummer 105 tot 164 staat er *Unbekannt* gevolgd door enkele gegevens zoals de graad, het regiment, vinddatum, -plaats of het stamnummer van de gesneuvelde. Op basis van die gegevens heeft mevr. Orianne de meeste soldaten kunnen identificeren.

Raymond van Laere heeft op de Duitse lijst het nummer 157 en de vermelding *3^e Jagers, stamnummer 50605*. Met dit laatste nummer moet het niet moeilijk geweest zijn de identiteit vast te stellen. In totaal konden 36 soldaten geïdentificeerd worden op basis van het stamnummer.

Einde augustus 1920 scheen de leiding van het 3^e regiment Jagers te voet nog niet precies te weten wat er met Raymond Van Laere was gebeurd. Op 18 augustus stuurden ze een brief aan de burgemeester van Laarne met het verzoek de volgende vragenlijst door *belanghebbende* te laten invullen:

- 1- *In welke kompanie is u geweest den dag der mobilisatie den 1^e augustus 1914?*
- 2- *Geef de volgende datums van veranderingen van kompanie, formatie, militair*

Fig. 13: Graf van Raymond Van Laere op het militair kerkhof van Eppegem, Zemst, Vlaams Brabant.

verblijf, ziekenhuizen en andere waar u verbleef tijdens de oorlog.

3- *Geef de datum en de kompanie die u in verlof heeft gezonden.*

De burgemeester antwoordde op dit alles met een laconiek: *gesneuveld 1914.*

Toch werd er niets aan het toeval overgelaten. Het zal van oktober 1920 tot einde 1922 duren eer het identificatieproces helemaal rond was. Het “dossier Van Laere” bij de *Dienst oorlogsgraven* van het Belgisch leger³³ bevat een zestal steekkaarten, in telegramstijl volgeschreven met aantekeningen betreffende dit onderzoek. Er werden van uit die dienst een twintigtal brieven verstuurd met vragen om inlichtingen en bewijsstukken. De antwoorden werden zorgvuldig genoteerd met groene, helaas fel verkleurde inkt, waardoor de tekst soms onleesbaar is geworden. Bovendien gebruikte de schrijver veel afkortingen, waarvan de betekenis niet altijd te achterhalen is.

De eerste steekkaart vermeldt dat Raymond op 5/6 oktober 1914 gesneuveld is en begraven werd te Lier (Lachenen), dit volgens de *liste de Mlle Orianne*. Onmiddellijk daarna volgt: *liste com^{te}* (comité): begraven te Eppegem, militaire begraafplaats, nr. 3098, lijkkest nr. 946. Vervolgens staat er: *liste régimentaire*, overleden en begraven te Impde (Wolvertem)!

Volgt dan de opsomming van de briefwisseling die tot de oplossing van het raadsel moet leiden:

- 19.10.1920: aan de commandant van het 3e Jagers te voet: vragenlijst.
- 19.10.1921: aan q. m. (quartier militaire?): steekkaart
- 23.10.1921: q. m. 3^e Jagers te voet : steekkaart terug, soldaat geïdentificeerd
- 08.01.1921: vraag aan gemeente Laarne of bedoelde soldaat daar begraven is.
- 29.03.1921: gemeente Laarne laat weten dat hij er niet begraven is.
- 09.04.1921: het q. m. van het 3^e Jagers te voet werd ingelicht dat de soldaat sneuvelde op 05.10.1914 te Lachenen. De burgemeester van Laarne werd verwittigd dat de soldaat in 1914 sneuvelde, zonder vermelding van datum en plaats.
- 07.05.1921: aan Laarne adres van de familie gevraagd.
- 27.06.1921: inlichtingen gevraagd betreffen het overlijden en begrafenis aan mevr; Van Laere.
- 08.08.1921: aan de administratie van Mechelen gevraagd op welke motieven ze zich baseren om te zeggen dat de onbekende, begraven te Eppegem, graf 3098, de genaamde Van Laere R. is.
- 12.10.1921: vraag aan mevr. Van Laere of ze een broer of schoonbroer heeft met de naam Achilles³⁴.

³³ Territoriale Directie, Dienst oorlogsgraven, Kwartier koningin Elisabeth, Everstraat 1, 1140 Brussel, dossier 8297.

³⁴ Het tweede kind van Raymond Van Laere en Leonie De Vilder, geboren op 18 juli 1918, heette Achiël, Camiel. Vermoedelijk heeft men in de zakken van de overledene een briefje, stukje papier, gevonden waarop die naam geschreven stond.

Fig. 14: Kleinzoon Georges Couché, Claudine Van Poucke en Eric Balthau bij het graf van Raymond Van Laere.

- 19.10.1922: mevr. Van Laere-De Vilder heeft geen broer of schoonbroer met de naam Achilles.
- 14.11.1921: vraag aan weduwe Van Laere of haar man een broer of een ander familielid met de naam Achilles heeft.
- 28.12.1921: samenstelling van dossier met het oog op een rechterlijke verklaring.
- 22.03.1922: getuigschriften van inschrijving, geboorte en huwelijk ontvangen.

Ondertussen was er nog altijd geen absolute zekerheid dat de overledene in kwestie wel degelijk Raymond Van Laere was.

- 06.04.1922: nieuwe vragenlijst gestuurd aan q. m. 3^e Jagers te voet. De stukken worden teruggestuurd met het verzoek de verstrekte gegevens te controleren en eventueel te corrigeren. Vraag of soldaat Van Laere Louis Constant effectief begraven is, of na 23.12.1916 overgeplaatst is naar het 6^e Jagers te voet.
- 07.04.1922: steekkaart terug: soldaat is vermist opgegeven op 05.11.1914 bij de slag te Lachenen (Lier). De soldaat Van Laere Louis Constant, die als vermist werd opgegeven, is in zijn eenheid teruggekeerd en overgeplaatst naar het 6^e Jagers te voet op 23.12.1916.
- 11.04.1922: mr. Grillaert en mr. Declercq vragen inlichtingen betreffende overlijden en adressen van getuigen.

...

- 18.07.1922: de dossiers voor de rechterlijke verklaring zijn klaar en worden doorgestuurd.
- 01.08.1922: de lijst van Melle vermeldt de genaamde Raymond Van Laere, soldaat vrijwilliger met premie bij het 3^e regiment Jagers te voet, stamnummer 50605, als zijnde begraven op de begraafplaats van Impde, gemeente Wolvertem, graf nr. 946, terwijl de verklaring geleverd door de dienst (van het leger) de militaire begraafplaats van Eppegem, graf nr. 3098 aangeeft en dat *la F. R. (?)* eveneens Eppegem, graf nr. 3098, lijkst 946 vermeldt. Vraag de naam van de militair, begraven te Impde, graf nr. 946, te kennen, als dat graf tenminste bestaat.
- 07.08.1922: het graf nr. 946 bestaat niet op de begraafplaats van Impde te Wolvertem. De genaamde Van Laere is wel degelijk begraven te Eppegem.

Het vonnis van de rechtbank van eerste aanleg te Dendermonde verscheen op 24 september 1922 in het dagblad "de Werkman", op 27 september 1922 in het Staatsblad (onder het nr. 270) en op 30 september 1922 in het dagblad "Het laatste Nieuws". De gemeente Laarne ontving een kopie op 10 december 1922. De tekst van anderhalve bladzijde bevat geen nieuwe elementen. Getuigenverklaringen wor-

den er niet in vermeld. Het vonnis bevestigt *dat Raymond Van Laere overleden is of "gestorven voor België" te Lier (Lachenen) den vijfden october negentien honderd veertien. Dat er geen overlijdensakte werd opgemaakt (...) dat er bevel gegeven werd dat het uit te brengen vonnis ingeschreven worde op de gewone registers der overlijdensaangiften der gemeente Laarne (...)*

Het Ministerie van Landsverdediging stuurde aan mevrouw Van Laere (de moeder van Raymond), op 28 april 1922, volgende brief:

Ik heb de eer u te laten weten dat uw betreurde zoon, de soldaat Van Laere Raymond van het 6^e regiment Jagers te voet³⁵ roemrijk gevallen op het veld van eer, in een aanstaande Koninklijk Besluit zal begrepen worden voor toekenning na de dood van het Kruis van Ridder der Orde van Leopold II met palm en het oorlogskruis. Zodra dit Besluit door Zijne Majesteit de Koning zal ondertekend zijn, zullen u de juwelen en het brevet dezer onderscheiding door de zorgen van den Bevelhebber der 1^e Krijgsomschrijving overhandigd worden, tijdens een officiële plechtigheid tot dewelke men u zal uitnodigen. (...)

De volgende brief, van 14 mei 1924, gericht aan mevrouw Leonie De Vilder, woonachtig Steentje 20 te Laarne³⁶, met kopie voor de bestuurder van de nationale oudstrijdersbond, kondigt aan dat de commandant van het 6e regiment Jagers te voet verzocht wordt de juwelen en brevetten van de onderscheiding te doen geworden.

Hiermee eindigt het verhaal van soldaat Raymond Van Laere. Tot voor enkele weken was hij voor zijn kleinzoon, Georges Couché, een vermiste held over wiens lot verder niets geweten was. Op zondag 25 juli jl. kon hij uiteindelijk het graf van zijn grootvader bezoeken.

³⁵ Zoals hoger vermeld werden de regimenten op een bepaald ogenblik samengevoegd.

³⁶ Waarschijnlijk omdat de moeder ondertussen overleden was.

Bibliografie

- BAETENS K., *De oorlogsgebeurtenissen te Lier van 3 augustus 1914 tot 28 september 1914*, s. l., s. d.
- BERNARD H., *L'an 14 et la campagne des illusions*, Brussel, 1983.
- DE VOS L., *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de militiewetgeving, 1830-1914*, Brussel, 1985.
- DE VOS L., *De Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1996.
- DUVIVIER LT.-COL., *Les opérations de l'armée belge*, in : *La patrie belge*, Brussel, 1930.
- D'après documents officiels: *La Campagne de l'armée belge, 31 juillet 1914-1er janvier 1915*, Paris, 1915.
- LAMPAERT R., *1914: De Inval. België tijdens de Eerste wereldoorlog*, 1944.
- TASNIER L., *La défense nationale*, in : *La patrie belge*, Brussel, 1930.
- VAN CLEMEN S., *Den oorlog verklaard! De Grote Oorlog in de provincie Antwerpen*, Antwerpen, 2003.
- VANGANSBEKE L., *Les chasseurs à pied belges dans la Première Guerre mondiale*, Brussel, 1984-1985.
- VAN ONSEM R., VAN THIENEN A., *Geschiedenis van het Belgisch leger van 1830 tot heden*, Deel I: *Van 1830 tot 1919*, Doornik, 1982.
- VERSCHOREN F., *Het gemartelde Lier: de oorlogsjaren in het Land van Sint Gommarus*, Antwerpen, 1919.

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

Dienst Wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

Oplage: 280 exemplaren

Omslagillustratie: Raymond Van Laere als soldaat (*foto Georges Couché*).

INHOUD

Editoriaal

Eric Balthau 3

Over de subvencien van onsen gheduchten heere ende prinche.

Een geschil tussen de hoofdschepenen van het Land van Dendermonde
en enkele lokale schepenbanken in 1432

Eric Balthau 5

“IK KOM DE PEN IN MIJNE HAND NOG EENS TE NEMEN...” Een brief
van frontsoldaat Raymond Van Laere uit de Grote Oorlog 1914-1918

Antoon Afschrift 31

Inhoudstafel 64

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.
Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en de auteur,
en het toezenden van een exemplaar.